

**Vystomojo bendradarbiavimo
komunikacijos gidas:
pasaulio ir Lietuvos praktikos**

Leidinį parengė:

Giedrė Steikūnaitė ir Justina Kaluinaitė

Maketavo Eglė Jakelaitytė

Nacionalinė nevyriausybių vystomojo bendradarbiavimo organizacijų platforma (NNVBO Platforma)

Dėkojame visiems prisidėjusiems idėjomis bei turiniu.

Vilnius, 2018

Viršelyje panaudotos nuotraukos autorė Lauren Parnell Marino CC BY-NC 2.0/Flickr

Leidinyi parengtas įgyvendinant projektą „Europe in the World–Engaging in the 2030 Sustainable Development Agenda“ (projekto Nr. CSO-LA/2017/388-064). Europos Komisijos parama šio leidinio parengimui nereiškia pritarimo turiniui, už kurį atsakingi jo autoriai. Europos Komisija negali būti laikoma atsakinga už leidinyje pateikiamos informacijos naudojimą.

1. Įvadas	4
2. Vystomasis bendradarbiavimas: kas tai?	6
2.1. Vystomasis bendradarbiavimas	6
2.2. Humanitarinė pagalba ar vystomasis bendradarbiavimas?	10
2.3. Vystomasis bendradarbiavimas ir Lietuva	11
3. Darnaus vystymosi tikslai	12
4. Viešosios komunikacijos gidas	13
4.1. Etiškos komunikacijos gairės	14
4.2. Kaip komunikuoti pasaulį	15
4.3. Labiausiai paplitę stereotipai ir kodėl jie blogi	16
4.4. Kas išgelbės Afriką?	17
4.5. Skurdo pornografija	18
4.6. Jie (ir mes)	19
4.7. Migracija	21
4.8. Lygybė	25
4.9. Psichikos sveikata	26
4.10. Pasaulio žemėlapiai	29

1. ĮVADAS

„Žmonėms viską galima paaiškinti – tik su sąlyga, kad tu nori, jog jie suprastų.“ // Frantzas Fanonas, „Žemės nelaimingieji“ (The Wretched of the Earth)

„Nebent pakeisime kryptį, labai tikėtina, kad atsidursime ten, kur einame.“ // Patarlė, nugirsta Kinijoje

Pasaulyje viskas yra tarpusavyje susiję. Norime to ar ne, mūsų veiksmai teigiamai ir neigiamai veikia ir mus pačius, ir mūsų kaimynus, ir kitus Baltijos pakrančių gyventojus, ir kitų žemynų žmones, aplinką, socialinę bei politinę realybę. Tiesiogiai ar netiesiogiai mus pačius kasdien veikia sprendimai ir procesai, kurie vyksta, atrodytų, taip toli nuo mūsų. Regis, su mumis visai nesusiję. Tačiau ar tikrai?

Šios sąsajos, nors nebūtinai iš pirmo žvilgsnio akivaizdžios, yra visur aplinkui: valgome bananus, užaugintus Kosta Rikoje, geriamo kavą iš Brazilijos, dėvime Bangladeše pagamintus drabužius, atostogas leidžiame Egipte ar Tenerifėje. Turime draugų JAV ir giminaičių Norvegijoje. Vakar kavinėje susipažinome su kolegomis iš Nigerijos ir Italijos. Sekame kurso draugų, persikrausčiusių į Bankoką, internetinius dienoraščius. Esame piliečiai šalies, kuri yra įvairių tarptautinių organizacijų narė.

Jei Kosta Rikos bananmedžius užpuls skėriai, bananų neliks ir mūsų prekybos centruose. Jei Londone pakils šilumos kainos, reikės daugiau pinigėlių siųsti ten studijuojančiam sūnui. Jei Latvijoje sausra, greičiausiai ji atkeliaus ir pas mus, o krovinių sunkvežimių vairuotojai ilgam įstrigs pasienyje – arba ne, jei nebebus ką tais sunkvežimiais vežti.

Politiniu lygmeniu kasdieniam mūsų gyvenimui didžiulę įtaką daro ne tik V. Kudirkos aikštėje, bet ir Briuselyje, Niujorke, Pekine, Maskvoje, Vašingtone, Ženevoje priimami sprendimai. Kaip juose dalyvaujame mes? Kaip vertiname pasaulyje vykstančius politinius, ekonominius, socialinius, kultūrinius, ekologinius procesus? Ar juos iki galo suprantame? Kaip apie juos kalbame – iš aukšto, arogantiškai ar kritiškai, objektyviai? Ar kalbame pakankamai? Kokius terminus, frazes, žodžius vartojame? Kokiomis vertybėmis vadovaujamės? Kokį pasaulį matome ir koks jis iš tikrųjų yra?

Dažnai girdime: „O man neįdomu, problemų pilna ir Lietuvoje“ arba „Pasaulio gelbėtojai tiesiog neturi ką veikti“. Tokios mąstymo paradigmos yra pavojingos, nes ignoruoja visur esančias tarpusavio sąveikas ir žmogiškąją atsakomybę užtikrinti gerovę visiems pasaulio gyventojams ir visai gyvybei Žemėje. Tokia yra ir tvarios plėtros, darnaus vystymosi idėja.

Viešojoje erdvėje komunikuojant pasaulinėmis temomis labai svarbus žiniasklaidos vaidmuo. Tai ji formuoja nuostatas, kurias vėliau beveik nekvestionuodami perimame kaip savas. Tačiau ši galia yra dvipusė: galima pasirinkti griauti, o galima pasirinkti ir kurti.

Kalba, kurią vartojame, atspindi mūsų vertybes. Dažna frazė ar terminas yra įgavę neigiamų prasmų, ir neatsakingai juos vartodami galime ne tik įžeisti, bet ir dar labiau sustiprinti vyraujančius stereotipus apie tam tikras žmonių grupes. Taip kuriame negatyvią aplinką, kurioje klijuojame etiketes, teisiame, didiname visuomenės atskirtį, užuot vieniją – skaldome, trumpai tariant, patys sau kasame duobę.

Šis leidinys – tai komunikacijos gidas, kuriame glaustai paaiškinami pagrindiniai principai, kuriais turėtume vadovautis siekdami geresnio pasaulio mums visiems. Čia taip pat rasite (ne) vartotinų terminų žodynėlį, kuris padės lengviau susigaudyti dažnai painioje vystomojo bendradarbiavimo terminologijoje ir patars, kurių žodžių nederėtų vartoti bei kuo juos pakeisti.

Šis leidinys skirtas žurnalistams, redaktoriams, fotografams, žiniasklaidos darbuotojams, viešųjų ryšių specialistams, studentams, NVO sektoriaus darbuotojams ir savanoriams, valstybinio sektoriaus darbuotojams, švietimo srityje dirbantiems asmenims – gimnazijų, mokyklų, universitetų dėstytojams, mokytojams, jaunimo ugdymo specialistams, jaunimo centrų darbuotojams.

Ir visiems, kuriems rūpi, kokiame pasaulyje gyvename.

Pietų Afrikos Respublika. tsm92 CC BY 2.0/Flickr

KODĖL MAN TURI RŪPĖTI, KAS VYKSTA PASAULYJE

„Nes gyvename pasaulyje, kuriame kasdien mūsų veiksmai – mūsų pasirinkimai apsiperkant, balsuojant, keliaujant – tiesiogiai ir netiesiogiai pagerina arba pablogina žmonių, gyvenančių ne tik šalia mūsų, bet galbūt ir pačiame atokiausiame pasaulio kampelyje, gyvenimus.“ // *Eugenija Kovaliova, Afri|Ko*

„Visa, kas gyva – žmogus, gamta – yra neatsiejama vieni nuo kitų. Negalime izoliuotis ir rūpintis tik savo geroje, naiviai manydami, kad „nuo manęs niekas nepriklauso“. Kai kiekvienas asmuo bus atviras pasauliui, sąmoningas ir atsakingas už savo veiksmus, daug drąsiau, tvirčiau ir greičiau galėsime išspręsti glocalias (globalias ir lokalias) absurdiškas socialines situacijas, nes jas sukuria mažuma, o išgyvena dauguma.“ // *Gabrielė Tervidyte, VšĮ „Penki pojūčiai“*

„Man atrodo, kad pirmiausia tai yra elementaraus išprusimo klausimas – nesuprasdami pasaulio pirmiausia nuskriaudžiame patys save. Nesakau, kad visiems būtina norėti kažkam padėti, tačiau suprasti pasaulyje vykstančius procesus ir skirtingų kraštų tarpusavio sąveiką yra svarbu bet kuriam žmogui, norinčiam sąmoningai funkcionuoti.“
// *Mantė Makauskaitė, Afri|Ko*

„Kiekvieną dieną naudojames galimybėmis, kurias mums suteikia buvimas globalios bendruomenės nariais: valgome įvairų maistą, užaugintą kitose pasaulio šalyse, galime keliauti, plėsti akiratį, mokytis. Dėl šių priežasčių turime nelikti abejingi ir prisiimti moralinį įsipareigojimą už tai, kas vyksta pasaulyje.“ // *Indrė Augutienė, VšĮ „Pasaulio piliečių akademija“*

2.1. Vystomasis bendradarbiavimas

Ką žinome apie tai, kas vyksta Azijos, Afrikos ar Ramiojo vandenyno šalyse? Ar įsivaizduojame, kaip gyvena žmonės visai šalia – Armėnijoje, Baltarusijoje? Dažniausiai skiriame savo dėmesį didžiosioms Europos šalims, JAV, Rusijai ar Kinijai, tačiau ar jos vienos tesudaro pasaulį? Net geografiniu požiūriu taip žiūrėdami aprėpiame tik mažiau nei pusę viso mūsų pasaulio. Kodėl? Ar kitur nieko nevyksta, ar tiesiog informacija apie kitus kraštus pasimeta informacijos srautuose? Nejaugi tik katastrofos ir nelaimės – tai, ką dažniausiai girdime žiniuose iš Afrikos, Azijos, Pietų Amerikos, apibūdina jų istorinį, kultūrinį, socialinį, visuomeninį gyvenimą ir raidą? Nejaugi nuo inkų ar Songhajų imperijos laikų istorija kituose regionuose sustojė?

Pasaulyje visuomet buvo daug globalių ir regioninių iššūkių – nelygybė, skurdas, aplinkosaugos problemos, taikos nebuvimas, neprieinamas švietimas, lyčių nelygybė, badas ir kita. Šios problemos kartais mus stipriau paliečia regioniniu lygmeniu, kartais globaliu. Svarbu suvokti, kad globalizacijos laikotarpiu pasaulyje vykstantys procesai yra glaudžiai susiję. Juos stebint svarbu susimąstyti ir apie globalias priežastis, ne tik pasekmes. Štai nuolat girdime apie skurstančiuosius Demokratinėje Kongo Respublikoje, tačiau ar susimąstome, kodėl, nors joje randamų mineralų vertė yra apie 24 trilijonai JAV dolerių, šalis įrašyta mažiausiai išsivysčiusių šalių sąrašą (angl. Least Developed Countries, LDCs)? Ar girdėjome apie klimato kaitos pabėgėlius? Kas turėtų rūpintis šių žmonių likimu, jei klimatas yra globalus? Ar pirkdami naujus džinsus, siūtus Bangladeše, kaip nors darome įtaką jo fabriku darbuotojų gyvenimui? Globalios sąsajos yra daug artimesnės, nei atrodo. Siekiant, kad jos būtų teigiamos, kad stiprėtume dalydamiesi gerosiomis patirtimis, ekspertinėmis žiniomis, kartu atremtume globalius iššūkius, vystomasis bendradarbiavimas atsiranda kaip įrankis ir priemonė.

Vystomasis bendradarbiavimas siekia panaudoti savo stipriąsias puses lygiavertės partnerystės principu stiprinant ir kitas šalis tose erdvėse, kur joms to labiausiai reikia. Jei esame daug pasiekę tvaraus vartojimo, aplinkosaugos ar technologijų srityse – sutiksime, galime puikiai dalytis žiniomis ir patirtimi su kitais. Jei susiduriame su sunkumais socialinėje ar lyčių lygybės srityse – partnerystė ir mums gali atnešti daug naudos ir naujų sprendimų. Siekiama, kad vystomasis bendradarbiavimas nebūtų nukreiptas į vieną pusę, t. y. tai negali būti kažkieno gelbėjimas ar vienpusis veiksmas; partnerystė su ekonomiškai silpnesniais regionais nereiškia, kad ten nėra vietinių ekspertų, kurių kasdienės pastangos siekia pozityvaus pokyčio, ir kad kartu negalime mokytis dalydamiesi.

Vystomasis bendradarbiavimas oficialiuose dokumentuose apibrėžiamas kaip valstybių donorių ir valstybių partnerių bendradarbiavimas, kai valstybės donorės remia ilgalaikį ir darnų valstybių partnerių vystymąsį, jų pastangas mažinti skurdą ir integruotis į pasaulio ekonomiką.¹

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija šį terminą patikslina pridėdama, kad tai – neatskiriama užsienio politikos dalis, kuria siekiama įgyvendinti Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslus iki 2030 m., užtikrinti taiką, skatinti ekonominį augimą bei socialinį stabilumą pasaulyje, mažinti skirtumus tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių bei integruoti besivystančias šalis į pasaulio ekonomiką.²

Paprastaiariant, vystomasis bendradarbiavimas – tai užsienio politika ir veikla, kuria siekiama pozityvaus pokyčio įvairiose sferose šalyse partnerėse. Beje, skirstymas į išsivysčiusias ir neišsivysčiusias šalis, remiantis vien ekonominiais rodikliais, jas stigmatizuoja ir nėra etiškas. Todėl rekomenduojame kalbant apie vystomąjį bendradarbiavimą vartoti terminą „valstybės partnerės vystymuisi“ arba minėti konkrečias šalis, regionus.

¹ Pagal Lietuvos Respublikos vystomojo bendradarbiavimo ir humanitarinės pagalbos įstatymo Nr. XII-311 pakeitimo įstatymo, 2016 m. lapkričio 3 d. Nr. XII-2740, 2-ąjį straipsnį.

² Pagal URM skelbiamą informaciją <https://www.urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/uzsienio-politikos-prioritetai/vystomasis-bendradarbiavimas-ir-parama-demokratijai>

Vystomasis bendradarbiavimas reikalauja nuoseklaus ir aktyvaus darbo. Iš patirties žinome, kad teigiami pokyčiai neatsiranda savaime per dieną ar savaitę.

Svarbu suvokti, kad vystomasis bendradarbiavimas nėra vien moralinė pareiga, t. y. Europos valstybių, kurios savavališkai nubrėžė įsivaizduojamas šalių sienas, sugriovė natūralią krašto raidą ir padarė daug žalos prekybos ir vietinių resursų naudojimo procesams, kaltės išpirkimas buvusiose kolonijose. Vystomasis bendradarbiavimas nėra ir jokia misionieriška veikla „gelbėti vargstančius“ ar „mokyti nemokytus“, o rimti įsipareigojimai tarptautiniu mastu, kur Lietuva nebėra tik sprendimų stebėtoja, bet ir jų priėmėja (įstojusi į Europos Sąjungą Lietuva tapo ir šalimi donore). Laikas ir mums atsisakyti vidinių kompleksų; mes, kaip ir visi planetos žmonės, esame visaverčiai globalūs piliečiai, kurie turi jausti pareigą prisidėti prie globalios visuomenės stiprinimo. Dar visai neseniai ir patys gaudavome paramą vystymuisi, kuri mums padėjo stiprėti mažinant skurdą. Ar tuomet mes irgi nieko nemokėjome? Ar pasaulio bendruomenė turėjo mūsų gailėti ir žiūrėti į mus iš viršaus tarsi į vargšus, kuriuos reikia gelbėti?

Atsakydami į klausimą, kaip asmeniškai kiekvienas gali prisidėti prie vystomojo bendradarbiavimo, daugelis tikriausiai paminėtų finansinę paramą, humanitarinę pagalbą, istorijas apie savanorystę Azijoje ar Afrikoje, keletą straipsnių spaudoje, o gal kažkur matytas nevyriausybinių organizacijų iniciatyvas kituose regionuose.

Iš tiesų yra labai paprastų būdų prisidėti asmeniškai:

- Atsakingas turizmas keliaujant po mums tolimus kraštus.
- Pagarba ir tolerancija kasdienėse kalbose ar publikuojamoje informacijoje (įskaitant ir socialinius tinklus).
- Atsakingas vartojimas (renkantis sąžiningos prekybos ar bendruomenių pagamintas prekes).
- Prisidėjimas prie socialinių akcijų, dalyvavimas nevyriausybinių organizacijų veikloje.
- Domėjimasis, iš kur ir kaip mus pasiekia daiktai ir produktai.
- Pagarbus požiūris į įvairovę.

Domiedamiesi ir įvertindami priežastis, dėl kurių susidaro įvairios globalios ir lokalios situacijos, geriau suprasime vystomojo bendradarbiavimo poreikį, mūsų įtaką ir galimybes prisidėti. Nors sąmoningai dažniausiai viską vertiname pagal aplinką, kurioje augome, turime suvokti, kad nėra geriausio būdo gyventi. Mūsų būdas nėra vienintelis geras būdas. Keliaudami, dirbdami, įvairiai prisidedami prie vystomojo bendradarbiavimo veiklos įvertinkime ir gerbkime vietinę kultūrą, erdvę ir jos žmones, nesiekime visko suvienodinti, įvairovę vertinkime kaip teigiamą dalyką, stiprinkime sritis, kuriose galime prisidėti.

Lietuvoje vykdomų vystomojo bendradarbiavimo projektų pavyzdžiai:

VšĮ „Lygių galimybių plėtros centras“ projektas „Moterų lyderystės demokratijos stiprinimui“ skirtas jaunų moterų lyderystės kompetencijoms stiprinti, siekiant visuomenės demokratizacijos procesų tvarumo. Vykdomas Baltarusijoje, Ukrainoje ir Lietuvoje.

...

Projektas „Jaunimo pilietiškumo stiprinimas per neformalų ugdymą“ vykdytas Palestinoje 2013 m. Jo metu devyni specialistai iš Lietuvos – žurnalistai, audiovizualinio meno ir neformaliojo ugdymo ekspertai – Abu Diso miestelio mokykloje, universitete ir nevyriausybiniėje organizacijoje vietos jaunimą supažindino su neformaliojo ugdymo metodais.

...

2017 m. vykdyto diplomatinės atstovybės projekto „Pietų Afrikos Respublikos jaunimo švietimas korupcijos prevencijos srityje“ metu į Vilniuje rengtą „Transparency International“ Skaidrumo mokyklą atvyko du „Corruption Watch“ atrinkti jaunuoliai. Mokymų metu dalyviai susipažino su naujausiomis pasaulio korupcijos prevencijos tendencijomis, su kolegomis iš kitų kraštų dalijosi savo patirtimis.

...

„NNVBO Platformos“ projektas „Pasaulis po vienu stogu“ į 2016–2018 m. GLEN (Global Education Network – Pasaulinis švietimo tinklas) stažuotes švietimo bei komunikacijos srityse Ganoje delegavo dvi Lietuvos atstoves, o į Nepalą ir Ugandą su vietos organizacijomis dalytis savo žiniomis iš Lietuvos keliavo du savanoriai ekspertai, dirbę audiovizualinių gebėjimų partnerystės ir vaikų teisių apsaugos bei neformaliojo ugdymo stiprinimo projektuose.

2.2. Humanitarinė pagalba ar vystomasis bendradarbiavimas?

Vystomasis bendradarbiavimas dažnai laikomas humanitarinės pagalbos sinonimu, tačiau šie du terminai reiškia skirtingus dalykus.

Humanitarinė pagalba yra priemonės ir veiksmai, kurių tikslas – gelbėti žmonių gyvybes, palengvinti kančias ir išsaugoti orumą stichinių ar dėl žmogaus veiklos kylančių nelaimių metu. Kitaip tariant, humanitarinė pagalba yra mūsų pareiga efektyviai padėti nuo žmogaus sukeltų nelaimių ar gamtos stichijų nukentėjusiems žmonėms. Nors humanitarinės pagalbos poreikis dažnai kyla ir dėl politinių priežasčių (konfliktų, karinių veiksmų, politinės agresijos ir kt.), humanitarinė pagalba negali būti įrankis manipuliuoti politiniais sprendimais. Humanitarinės pagalbos principai pabrėžia, kad ją vykdančioms valstybėms remtis humaniškumo, neutralumo, nešališkumo ir nepriklausomumo principais, netaikyti prioriteto vienai ar kitai konfliktuojančiai pusei, o rūpintis visų žmonių gerove.

Humanitarinė pagalba teikiama esant skubiam poreikiui ir įvairiais būdais – pinigine forma, medikamentais, maisto ar kitomis svarbiausiomis priemonėmis. Tačiau humanitarinės pagalbos tikslas nėra vien aklai aukoti – teikiant pagalbą būtina atkreipti dėmesį į žmonių, kuriems teikiama pagalba, poreikius, siekti prisidėti prie vietinės bendruomenės įgalinimo atkuriant saugią ir gyventi tinkamą aplinką, padėti stotis ant kojų. Labai svarbu ne tik tvarkytis su stichinių nelaimių ar žmogaus sukeltų dažniausiai karinių veiksmų pasekmėmis, bet ir stiprinti krizių prevenciją.

Humanitarinė pagalba padeda įveikti pirminę krizę, o vystomasis bendradarbiavimas – tai perėjimas į kitą etapą, t. y. nuoseklų, tęstinį ir aktyvų darbą siekiant atkurti nukentėjusias sritis, aplinką ir sistemas. Čia kaip su ta žuvimi: alkanam galima duoti žuvį arba meškerę ir išmokyti žvejoti. Dar geriau tos meškerės nuo pat pradžių neapšaudyti raketomis, o upės neteršti cheminiais teršalais. Humanitarinė pagalba suteikia būtiniausią paramą krizės metu, tačiau po jos gerovei atkurti / sukurti turi sekti rimtas tęstinis darbas.

VYSTYMASIS ISTORINĖJE PLOTMĖJE³

Vystymasis yra vakarietiška koncepcija, atsiradusi industrinės revoliucijos metu. Paprastai žodis „vystymasis“ globaliu mastu reiškia teigiamus pokyčius, kurių turėtų siekti visos šalys, pvz., patikima ir prieinama sveikatos apsauga, tvari ekonomika, kokybiškas švietimas, lygybė, aplinkos apsauga.

XX a. viduryje vystymasis vis dar buvo suvokiamas tik kaip ekonominio augimo lemiama pažanga. Tačiau praėjusio amžiaus 7-ajame ir 8-ajame dešimtmėčiais pradėta kritikuoti tokį vienašališką modelį, ypač pasaulinės prekybos kontekste, nes turtingos šalys iš (nesąžiningos) prekybos lobo, o neturtingos – dar labiau skurdo. Pamažu pradėta suvokti, kad vystymasis nevyks, jei į jo procesus nebus įtrauktos vietinės bendruomenės.

XXI a. vystymasis suvokiamas fragmentuotai: finansinės institucijos vis dar akcentuoja ekonominį augimą, o štai, pvz., JT Tūkstantmečio vystymosi tikslų darbotvarkė atspindėjo sampratą, kad žmonės, o ne ekonomika ar pasaulinės rinkos yra teigiamų pokyčių ašis. Tačiau šie tikslai buvo kritikuojami dėl savo vakarietiškumo bei skaičių prioritizavimo. Juos pakeitė 2015 m. JT priimti Darnaus vystymosi tikslai, paremti lygybės siekiu.

³ Parengta pagal Reporter's Guide: Covering Development as a Journalist, VIKES 2017 <http://mediaguide.fi/reportersguide/en/2017/11/30/development-thinking-and-how-it-has-changed-down-the-years/>

2.3. Vystomasis bendradarbiavimas ir Lietuva

Palestina, Baltarusija, Malis, Uganda, Vietnamas, Gruzija, Kenija, Ruanda, Ukraina, Indija, Gana, Armėnija, Jordanija, Nigerija – šiose ir kitose šalyse Lietuvos nevyriausybinių ar viešosios įstaigos vykdo ar vykdo vystomojo bendradarbiavimo partnerystės projektus. Tačiau net ir platus geografinis mastas nepaneigia vieno didžiausių iššūkių pilietinės visuomenės veikloje dalyvaujantiems žmonėms: nuoseklumo ir finansinio stabilumo nebuvimo siekiant ilgalaikių partnerystių.

Lietuva oficialiai išsikėlė tikslą stiprinti savo vystomąjį bendradarbiavimą, tapti atsakinga ir patikima valstybe partnere regione, Europos Sąjungoje, Jungtinėse Tautose ir kitose tarptautinėse organizacijose. Lietuva taip pat siekia narystės Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijoje (EBPO), o joje vystomasis bendradarbiavimas yra itin svarbi sritis.

Lietuva iš tarptautinių sprendimų stebėtojos tampa sprendimų priėmėja. Tačiau Lietuvos gyventojams vystomojo bendradarbiavimo idėja dar nauja ir nelabai suprantama. Visuomenės nuomonės tyrimai rodo, kad didelė dalis Lietuvos gyventojų sutinka, kad padėti žmonėms finansiškai skurdesnėse šalyse yra svarbu. Tačiau nors viešai deklaruojame pritarimą pagalbai, realiai patys prie jos neprisidedame ir susijusiose veiklose nedalyvaujame (taip atsakė net 80 proc. apklaustų dalyvių).

Jūsų manymu, ar svarbu padėti žmonėms besivystančiose šalyse?

Labai svarbu	113	11,3 %
Pakankamai svarbu	391	39,1 %
Nelabai svarbu	176	17,6 %
Visai nesvarbu	117	11,7 %
Sunku pasakyti	204	20,4 %
Iš viso	1001	100,0 %

Visuomenės nuomonės ir rinkų tyrimo centro „Vilmorus“ duomenimis, VŠĮ „Europos namai“ užsakymu atliktas tyrimas „Pagalba besivystančioms šalims“, 2017 m.

Žiniasklaida yra pagrindinis kanalas, kuriuo gauname informaciją apie vystomąjį bendradarbiavimą, Lietuvos valstybės partneres ir kitas globalias temas. Deja, dažnu atveju tokia informacija paskandinama paskutiniuose laikraščių puslapiuose ar sunkiai randamose internetinių portalų skiltyse, o ir patys straipsniai / reportažai dažnai rengiami manipuliuojant neigiamais stereotipais, nepaaiškinant situacijos konteksto ir neatsižvelgiant į elementarius žurnalistų etikos kodekso reikalavimus, todėl gali pridaryti daugiau žalos nei naudos.

Plačiau apie vystomąjį bendradarbiavimą ir Lietuvos politiką – leidinyje „Lietuvos vystomojo bendradarbiavimo politika: 14 pažangos metų?“ Vilnius, 2017 m. aut. Marta Gadeikienė (NNVBO Platforma, 2017 m.).

Kampanija #Seethepeople, Acumen <https://acumen.org/>

3. DARNAUS VYSTYMOSI TIKSLAI

Apklausos rodo, kad tik 6 proc. Lietuvos gyventojų galėtų paaiškinti, kas yra Darnaus vystymosi tikslai; vos 13,5 proc. yra girdėję šį terminą (2017 m. apklausos duomenys, NNVBO Platformos tyrimas „Darnaus vystymosi tikslai ir svarbiausiai iššūkiai pasaulyje“). Nors šie skaičiai per metus nežymiai padidėjo (2016 m. 4 proc. respondentų nurodė, kad žino, kas yra Darnaus vystymosi tikslai), šis terminas visuomenėje yra beveik visai nežinomas ir nesuprantamas.

2015 m. rugsėjo mėn. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje pasaulio valstybės, tarp jų ir Lietuva, priėmė ir pasirašė rezoliuciją „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 m.“ (Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1). Šis dokumentas išskyrė 17 Darnaus vystymosi tikslų (angl. Sustainable Development Goals, SDGs), skirtų globalioms problemoms spręsti. Svarbu paminėti, kad derybose buvo laikomasi principo „nieko nepalikti nuošalyje“ (angl. Leave no one behind): į trejus metus trukusį derybinį procesą buvo įtraukti vyriausybės, nevyriausybinių sektoriaus, tarpyvyriausybinių institucijų, privataus sektoriaus atstovai, pilietinė

visuomenė. Svarbiausia – derybose dalyvavo visos valstybės, nepriklausomai nuo ekonominio jų išsivystymo lygio.

Šių derybų rezultatas – 17 Darnaus vystymosi tikslų, kuriuos sudaro 169 konkretūs uždaviniai, turintys padėti tinkamai pritaikyti valstybių veiksmus siekiant tikslų įgyvendinimo. Kiekvienas uždavinys turi po keletą pirminių rodiklių, kuriais matuojama pažanga.

Darnaus vystymosi tikslai nėra teisiškai įpareigojanti tarptautinė konvencija. Šalių pažangos ataskaitos rengiamos savanorišku principu, tad Darnaus vystymosi tikslų programos adaptavimas ir siekiami rezultatai yra kiekvienos valstybės atsakomybė.

Darnaus vystymosi tikslai pabrėžia holistinį, t. y. visa apimančią suvokimą ir stiprų ryšį bei sąsajas tarp atskirų tikslų, problemų ir jų sprendimų. Pavyzdžiui, kalbant apie skurdo mažinimą (DVT1), reikia atkreipti dėmesį ir į gerą sveikatą ir gerovę (DVT3), lyčių lygybę (DVT5), deramą darbą ir ekonominį augimą (DVT8) ir net klimato kaitos poveikio švelninimą (DVT13).

4. VIEŠOSIOS KOMUNIKACIJOS GIDAS

Belgų tyrėjo Ignace'o Pollet'o priklausomybės nuo žiniasklaidos teorija teigia, kad pasaulio suvokimas priklauso nuo a) tiesioginės patirties, b) socialinių kontaktų ir c) žiniasklaidos. Pasak mokslininko, kai nei a, nei b netampa suvokimo šaltinių, žiniasklaida yra itin svarbi, nes suteikia ne tik bendrųjų žinių, bet ir formuoja vertybines nuostatas konkrečiu klausimu.⁴ Ši teorija ypač pritaikoma vystomojo bendradarbiavimo srityje: nesant tiesioginio kontakto su toli-mesnių šalių gyventojais ir nesusiduriant su jų realybe, informaciją apie juos gauname būtent iš žiniasklaidos.

Nepriklausomo finansavimo trūkumo, priklausomybės nuo reklamos užsakovų nurodymų laikais pagrindinė žiniasklaidos misija – informuoti ir šviesti visuomenę – rizikuoja likti nuošalyje, ypač kalbant apie vystomąjį bendradarbiavimą, kuriuo Lietuvos visuomenė ir taip domisi mažiau nei daugumos kitų Europos šalių visuomenės. Kita vertus, nesidomėjimas globaliomis temomis priešais mus pastato veidrodį: anot tyrėjų, viena pagrindinių priežasčių, kodėl Lietuvos visuomenės pasiryžimas įsitraukti į VB veiklas pastaraisiais metais mažėja, yra tautinio identiteto aspektai ir kompleksai, lemiantys domėjimąsi išskirtinai lokaliomis temomis, vietos problemų akcentavimą ir globalaus konteksto ignoravimą.⁵ Gyventojų pasyvumas siejamas ir su dėl istorinių aplinkybių gaju aukos sindromu, pasąmonėje tvirančiu Lietuvos kaip „apsuptos tvirtovės“ jausmu.

Iššūkis žurnalistams – globalias ir VB temas visuomenei pristatyti įdomiai, patraukliai. Kaip?

Keletas pačių žiniasklaidos atstovų patarimų⁶:

- Pristatant vystomąjį bendradarbiavimą neapsiriboti turistinėmis kelionėmis ar Lietuvos paramos neturtingoms šalims viešinimu.
- Mažinti neigiamų straipsnių / reportažų kiekį. Ieškoti įvairių temų, gerųjų praktikų, pasiekimų pavyzdžių.
- Pirmenybę teikti jautrioms žmogiškoms istorijoms, ne nuobodžiai biurokratinei informacijai. Siekiant laimėti konkurencinę kovą su kitomis temomis, pritraukti skaitytojų dėmesį ir jį išlaikyti, dera pasitelkti artimas, žmogiškas istorijas.
- Vengti per dažno problemų tolimuose kraštuose minėjimo, vadinamojo informacinio triukšmo, ir tų šalių gyventojų stigmatizavimo. Nuolatinis gailėsčio kėlimas skaitytojui gali sukelti ir atmetimo reakciją.
- Sieti mūsų ir kitų kraštų gyventojų realijas, ieškoti bendrų taškų, kurie tolimą situaciją priartintų prie Lietuvos auditorijos.
- Ieškoti naujų, inovatyvių, interaktyvių išraiškos formų (infografika, multimedijos ir pan.).

VERTYBĖS

Pagrindinės vertybės, kuriomis remiamės:

- **Pagarba** žmogaus orumui
- Suvokimas, kad visi žmonės yra **lygūs**
- **Sąžiningumas, teisingumas ir solidarumas**

Ką jos reiškia⁷:

- **Pagarba.** Gerbti žmogaus privatumą ir orumą. Žmogų priimti kaip svarbų, aktyvų, gebantį dalyvauti savo paties gyvenimo sprendimuose.
- **Lygybė.** Nuotraukose, tekste, TV ir radijo reportažuose žmones rodyti remiantis tais pačiais standartais, kuriuos taikome sau. Skatinti įvairovę. Nediskriminuoti.
- **Solidarumas.** Bendradarbiauti ir dirbti partnerystėje, o ne pagal hierarchijos principus.
- **Teisingumas.** Faktus pateikti jų kontekste, nagrinėti sudėtingų procesų priežastis, ne tik skandalingas pasekmes.

⁴ „Vystomasis bendradarbiavimas Lietuvos žiniasklaidoje“, Media4Development (Žiniasklaida vystymuisi) tyrimo ataskaita, Europos namai, 2016 m., p. 5.

⁵ Ibid., p. 7.

⁶ Ibid., p. 11–12.

⁷ Parengta pagal The Illustrative Guide to the Dóchas Code of Conduct on Images and Messages, DOCHAS (The Irish Association of Non-Governmental Development Organisations), 2014 m.

4.1. Etiškos komunikacijos gairės⁸

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija parengė „Vystomojo bendradarbiavimo komunikacijos gaires“, kuriomis rekomenduojama vadovautis ir žiniasklaidos, ir NVO, ir politinio lygmens atstovams. Svarbūs momentai:

Situacijos kontekstas

Žinutės ir vaizdai turėtų atspindėti ne tik esamą situaciją, bet ir paaiškinti, kodėl ji tokia, atskleisti problemų kompleksiskumą, siekiant sustiprinti visuomenės supratimą apie vystomąjį bendradarbiavimą ir atspindėti situaciją adekvačiai. Kalbant apie tokias globalias problemas kaip skurdas, reikėtų įvardyti ne tik esamą situaciją, bet ir jos priežastis. Pavyzdžiui, jei alkano vaiko nuotrauka iliustruoja badą, siūlytume paaiškinti, ar jis buvo sukeltas sausros, konflikto ar kitų priežasčių.

Reikėtų vengti nepagrįstų apibendrinimų

Tokie apibendrinimai kaip „Afganistano vaikai“, „Afrikos moterys“ nėra etiški, nes dažniausiai tai nėra homogeniškos grupės. Galbūt geresnė ar blogesnė jų padėtis priklauso nuo regiono, kuriame gyvena, socialinės klasės ir pan., todėl reikėtų pateikti kuo daugiau informacijos apie konkrečią grupę, su kuria bendradarbiaujate.

Šalies partnerės atstovai – aktyvūs pokyčių kūrėjai

Reikėtų leisti apie situaciją kalbėti šalies partnerės atstovams. Komunikacija turėtų atspindėti partnerystę, o ne donoro–paramos gavėjo santykį. Siūlytume pranešti apie šalies partnerės atstovų nuveiktus darbus, kalbėti ne kaip dirbantiems jiems ar keičiantiems jų gyvenimus, bet kaip dirbantiems kartu su jais ir padedantiems įgyvendinti norimus pokyčius.

Stereotipus skatinantys sensacingi vaizdai ir žinutės

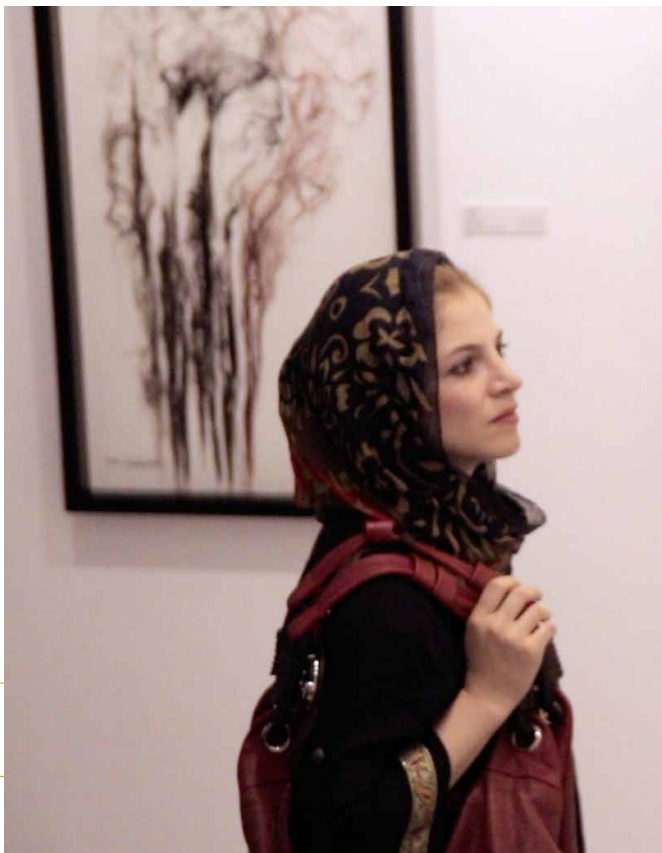
Reikėtų vengti desperatiškų nuotraukų, vaizdų. Nors jie greitai pritraukia visuomenės paramą, ilgainiui sukelia abejingumą ir skeptiškumą, sustiprina stereotipus – kitaip tariant, viską, su kuo jūs savo veikla bandote kovoti.

Neetiški šūkiai

„Paaukok dabar“, „1 euras gali išgelbėti gyvybę“ ir panašūs šūkiai, kuriais stengiamasi pritraukti finansinę paramą, nužmogina tuos, kuriems stengiatės padėti. Be to, globalios skurdo ir nelygybės problemos supaprastinamos iki pinigų aukojimo. Nors jie padeda suaktyvinti visuomenės paramą humanitarinių krizių metu, vystomojo bendradarbiavimo kontekste nėra tinkami. Ilgainiui tokia komunikacija sudaro klaidingą įspūdį, kad situacija šalyse partnerėse yra beviltiška, o pagalba joms neduoda jokios ilgalaikės naudos.

Vaikų nuotraukos

Nors būtent vaikų nuotraukos dažniausiai atrodo įdomiausios ir egzotiškiausios, jas reikėtų naudoti tik tada, kai jos iš tiesų atskleidžia projekto esmę. Vaikai turėtų būti vaizduojami veiksmė, o ne vieniši, bejėgiai. Reikėtų gauti projekto dalyvių sutikimą naudoti jų nuotraukas ar juos cituoti, susitarti su vaikų tėvais.

⁸ Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, „Vystomojo bendradarbiavimo komunikacijos gairės“.

4.2. Kaip komunikuoti pasaulį⁹

Vis daugiau keliaujame, lankomės kraštuose už Europos ribų, savanoriaujame užsienyje. Grįžę dalijamės įspūdžiais, socialiniuose tinkluose publikuojame nuotraukas ir savo patirtis, nuomonę apie aplankytus kraštus. Žurnalistai kalbina keliavusiuosius, ypač jei jų pavardės garsesnės. Deja, neretai atsitinka taip, kad, nors ir sąmoningai nesiekiame pridaryti žalos, galų gale vis tiek skleidžiame nuotraukas ir žodžius, kurie aplankytų kraštų gyventojus vaizduoja pasyvius – tokius, kurių reikia gailėtis. O tai maitina egzistuojančius neigiamus stereotipus, užuot juos griovus.

Šie principai padės apie keliones komunikuoti atsakingiau:

1. GERBKITE ORUMĄ. Vos atvykus į kitą šalį, ypač jei vykstama į tolimesnes ir finansiškai skurdesnes šalis, dažnai pamirštamas ten gyvenančių žmonių orumas, ir ištisos šalys, kultūros, žmonių grupės pradedamos vaizduoti apibendrintai („kolumbiečiai yra tokie ir tokie“). Jūsų atsakomybė – užtikrinti, kad savo pasakojimais ir nuotraukomis neįžeistumėte žmonių, su kuriais bendraujate ir kurių gimtinėje lankotės, orumo. Atminkite: žmonės nėra atrakcija turistams.

2. GAUKITE SUTIKIMĄ. Gerbkite žmonių privatumą ir visad prašykite jų leidimo juos nufotografuoti. Būtina paaiškinti, koku tikslu ir kur tas nuotraukas naudosite. Stenkitės nefotografuoti žmonių žeminančiose situacijose ar kai jie yra itin pažeidžiami (pvz., ligoninėje).

3. KRITIŠKAI ĮVERTINKITE SAVO KETINIMUS. Nuoširdžiai sau atsakykite: kodėl keliauju? Ar noriu kažką pakeisti, ar tik dėl savęs? Kodėl socialiniuose tinkluose publikuoju būtent šias nuotraukas ir ko jomis siekiu? Net ir patys geriausi ketinimai nesuteikia teisės žeminti žmonių orumo.

4. NAUDOKITĖS PROGA NAIKINTI STEREOTIPUS. Keliaudami turite du pasirinkimus:

- a) Draugams ir artimiesiems papasakoti stereotipinę istoriją, kuri patvirtins jų išankstines nuostatas.
- b) Suteikti įvairesnės informacijos, atspindėti kompleksiskumą. Pasakokite istorijas, kurių dar niekas nepasakojo. Parodykite žmones taip, kad Jūsų klausantieji pajustų su jais ryšį.

BENDRI PRINCIPAI

Sąmoningumas

Atsakomybė

Empatija

Konteksto pateikimas

Įvairiapusiškumas

Mažiau nacionalizmo, daugiau atvirumo pasauliui

Solidarumas: žmogaus vaizdavimas kaip partnerio – ne aukos ar paramos gavėjo

Pozityvumas, sėkmės istorijos

Daugiau asmeninių istorijų, o ne tuščių frazių

Suteikti kuo daugiau erdvės žmogui pasakyti pačiam, o ne sakyti už jį: išsamūs interviu, prasmingos citatos

4.3. Labiausiai paplitę stereotipai ir kodėl jie blogi

Stereotipas (gr. *stereós* sudarantis luitą + *typos* atspaudas, pėdsakas) – tai fiksuotas, labai apibendrintas įsitikinimas apie tam tikrą žmonių grupę. Dažnai stereotipai yra menkinantys, žeminantys ir neatspindi realybės arba tik labai mažą jos dalį. Stereotipai supaprastina pasaulio suvo-

kimą, tačiau kartu ištrina jo įvairovę. Su stereotipais tiesiogiai susijusi ir mūsų vartojama kalba, nes per ją išreiškiame savo pasaulio supratimą, o kartu ir sukame ratą, stipriname stereotipus. Panagrinėkime keletą pavyzdžių.

Stereotipas	Kodėl jis blogas
Afrikoje vien badas, humanitarinės krizės ir tinginiai. Afrika yra vienalytė, neišsivysčiusi, primityvi. Afrikiečiai (ir apskritai visi juodaodžiai) yra negabūs, necivilizuoti ir gyvena gentinėje santvarkoje, iš kurios juos reikia gelbėti.	Rasizmas, žmonių vertinimas pagal jų odos spalvą. Paprasčiausias neišprusimas, vedantis prie atviro priešiško ir diskriminacijos.
Afrikos vaikus galima išgelbėti paaukojus vieną eurą.	Skurdas yra sudėtingas procesas, kurį lemia politiniai ir ekonominiai valdžios, tarptautinių institucijų bei korporacijų sprendimai. Afrikos vaikus išgelbės ne padovanotas euras, o sudarytos tinkamos sąlygos žmonėms atitinkamai naudotis savo gamtos resursais, sąžininga prekyba ir taika.
Arabas = teroristas. Musulmonas = teroristas. Arabas = musulmonas. Visi palestiniečiai yra teroristai.	Rasizmas, islamofobija, ksenofobija, diskriminacija, neišmanymas. Arabų kalba yra oficiali 22-ose pasaulio valstybėse, gimtoji ji yra apie 300 mln. žmonių. Pasaulyje apie 1.3 milijardo žmonių save laiko musulmonais. Ne visų šalių, kuriose islamas yra vyraujanti religija, gyventojai yra arabai (pvz., Indonezija, Malaizija, Iranas). Be to, jose taip pat gyvena daug krikščionių ir kitų tikinčiųjų bei netikinčiųjų. Tad „arabas“ ir „musulmonas“ nėra sinonimai. Palestiniečių pasaulyje yra maždaug 12 milijonų (iš jų 6 mln. gyvena tremtyje ir diasporoje), jų tėvynėje Palestinoje vykdoma kolonizacija ir karinė okupacija, kuriai palestiniečiai priešinasi. Šią jų teisę įtvirtina tarptautinės teisės normos, tarp jų ir Ketvirtoji Ženevos konvencija. Milijonų žmonių tapatinimas su terorizmu neturi jokio faktinio pagrindo.
Musulmonai yra blogi ir nori visus išžudyti.	Islamas yra religija kaip ir krikščionybė ar judaizmas. Absoliuti dauguma musulmonų siekia gyventi taikoje ir ramybėje ir už jų religijos vardu vykdomus smurtinius nusikaltimus nėra atsakingi.
„Jie ten visi tinginiai“, „Ten jie visai nieko nemoka“, „Šitie niekada nesu- pras“, „Arabai nemoka demokratijos“ ir pan.	Rasistinės pažiūros, atspindinčios fašizmui būdingą viršenybės jausmą ir neturinčios nieko bendro su realybe.
Psichikos arba proto negalią turintys asmenys yra agresyvūs ir turi kažkokių keistų, nenormalių poreikių.	Tiesa ta, kad psichikos ar proto negalią, psichikos sutrikimų turinčių asmenų poreikiai yra lygiai tokie patys kaip ir tipinės raidos asmenų.
Gėjai nori kitus irgi padaryti gėjais.	Homoseksualumas yra įgimtas, ne išmokstamas. Lytinė tapatybė yra integrali asmenybės dalis.

„Lietuvoje kalbėdama apie stereotipus, išankstines nuostatas dažniausiai pasakoju savo pačios patirtis iš Danijos, kur migrantų iš Rytų Europos bijoma kur kas labiau nei atvykusių iš Afrikos valstybių. Pasitaiko, kad danai į lietuvius žiūri iš aukšto, kaip į antrarūšius pasaulio piliečius. Tuomet natūraliai kyla klausimas, kodėl taip yra, iš kur atsiranda tokie stereotipai.“
// Mantė Makauskaitė, Afri|Ko

„Pirmiausia turime ieškoti, kuo esame panašūs, o ne skirtingi. Suvokti, kokią įtaką globalios problemos daro mums ir kokią įtaką mes darome tų problemų atsiradimui arba nykimui. Turime skatinti geresnį globalios tarpusavio priklausomybės supratimą tarp visuomenės narių.“
// Indrė Augutienė, VšĮ „Pasaulio piliečių akademija“

4.4. Kas išgelbės Afriką

Bene labiausiai stereotipais apipintas yra Afrikos žemynas. Dažnai mūsų supratimas apie jį apsiriboja nuvalkiotomis frazėmis, klišiniais vaizdiniais ir (pripažįstamu ar ne) rasistiniu požiūriu. Taip, liūtai ir žirafos nėra išgalvoti – jie tikrai egzistuoja, tačiau egzistuoja ne vien jie. Sumažindami visą milžinišką ir labai įvairų žemyną iki naratyvo „Viskas Afrikoje blogai“ arba „Baltųjų misija – išgelbėti Afriką“, darome ne tik didžiulę faktinę klaidą, bet ir nusikalstame žmogaus orumui.

Afrika yra žemynas, tačiau kartais Lietuvos žiniasklaidoje jis tampa šalimi. „Grįžote iš Afrikos. Kokios jūsų patirtys šioje šalyje?“ – klausinėjami NVO darbuotojai ir tarptautiniuose projektuose dalyvaujantys savanoriai. Tačiau juk Afrikoje yra 54 valstybės, kiekviena su savo realybe. Siekiant tiksliau jas atspindėti, derėtų vengti vartoti žodį „Afrika“ vieną, t. y. reikia pridėti kontekstą atitinkantį paaiškinimą: „Afrikos valstybės“, „Rytų Afrika“, „Ganos gyventojai“ ir pan.; nesuplakti įvairių šalių, regionų į vieną neva vienodą masę, visad konkretizuoti šalį / regioną, apie kurį kalbama: „Vakarų Afrikos valstybės“, „Kivu ežero pakrančių gyventojai“, „Kenijos ūkininkai“.

Kita didelė klaida, kylanti iš kolonijinio mąstymo, yra įvairių žmonių grupių įvardijimas gentimis. Su šiuo terminu pasąmoningai siejami neigiami įvaizdžiai: primityvumas, barbariškumas, civilizacijos stoka, atsilikimas, o iš šių – atitinkamas įsivaizduojamą viršenybę nusakantis požiūris, nudažytas žeminančiais, rasistiniais atspalviais. Tad žodį „gentis“ derėtų keisti į „etninę grupę“, žodį „gentinis“ į „etninis“, ir tekstas įgaus visai kitą atspalvį.

Kiti pasitaikantys nesusipratimai:

„Afrika – neatrasta šalis“: Afrika nėra šalis ir jos atrasti nebereikia, ji visad buvo ten, kur yra.

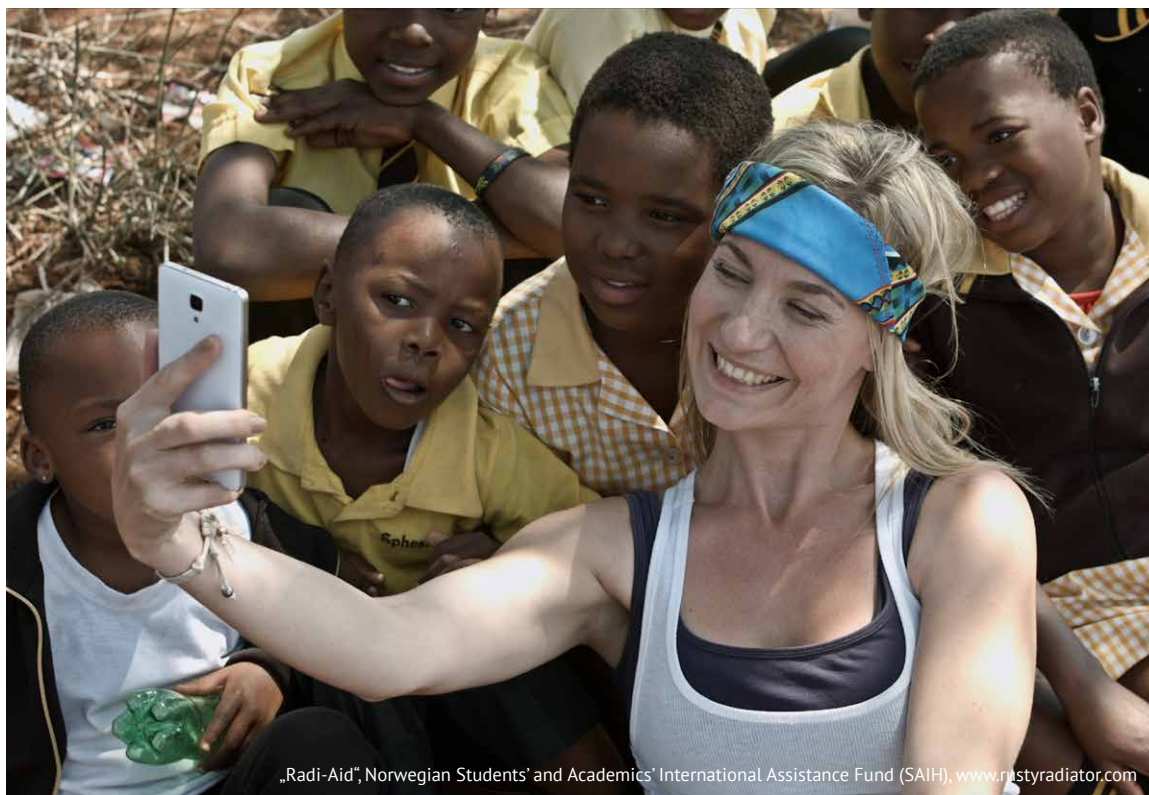
„Afrikos kultūra / gamta / politika / klimatas / žmonės / t. t.“: žemyne nėra vienybės kultūros, politikos ar klimato, tad tokie žodžių deriniai tik suniveliuoja įvairias skirtingas realybes po vienu tikrovės neatitinkančiu stogu.

Apibendrinamai vartojamas žodis „afrikiečiai“. Pvz., frazėje „afrikiečiai yra tokie ir tokie“. Taip kuriami ir stiprinami stereotipai.

Sarkastiška švietimo kampanija „Barbie Savior“, www.barbiesavior.com

4.5. Skurdo pornografija

„Radi-Aid“, Norwegian Students' and Academics' International Assistance Fund (SAIH), www.rustyradiator.com

Kokios mintys kyla matant nuotraukas, kuriose baltasis „geradarys“ šypsosi apsikabinęs pusnuogį tamsiaodį vaiką ar – dar geriau – būrį pusnuogių vaikų?

Atrodo, taip lengva tokia nuotrauka sužadinti gailestį, sukelti stiprias emocijas, net šoką – ir viskas juk gero tikslo vardan! Kad ir globaliose lėšų (aukų) rinkimų akcijose „varganiems Afrikos vaikams“ ar populistiniuose straipsniuose spaudoje, kuriuos apvainikuoja vietinio lygio „žvaigždės“, kurių veidais ir pavardėmis siekiama pritraukti daugiau aukų, tad ir daugiau „gerų darbų“.

Nepaliaujama klijuoti etikečių apie badą, nusivylimą, krizę, bejėgiškumą. Ir jokio žmogiško orumo. Tačiau dar blogiau tai, kad dažniausiai skurdo pornografijos objektais tampa vaikai.

Spaudoje, reklamoje, net kai kurių nevyriausybinių organizacijų lėšų rinkimų kampanijose

esame matę (ir ne kartą) „badaujančio Afrikos berniuko“ ar „bejėgės Azijos mergaitės“ nuotraukų. Regis, natūralu, įprasta? Nuogų vaikų iš Afrikos ar Azijos nuotraukos tarsi nekelia moralinių klausimų. Tačiau grįžkime į Lietuvą. Prisiminkime vieną iš socialinių akcijų, skirtų vaikų globos namuose augantiems, skurdžiau gyvenantiems vaikams ar kitai socialiai jautresnei vaikų grupei. Ar šiose visuomeninėse reklamose matome pusnuogius vaikus? O jei matytume, ar tai nebūtų vaikų pornografija? Ar publikuotume nuogų vaikų nuotraukas spaudoje? Ar tokie straipsniai ir vaizdai sulauktų gailėsčio ir palaikymo – o gal pasipiktinimo ir kaltinimų vaikų pornografija?

Tad kodėl transliuodami žinutę iš kitų pasaulio kraštų griebiamės morališkai žemiausio būdo ir net nesistengiame tokių veiksmų įvertinti savo kontekste? Ar kilnus tikslas (suprask, išgelbėti Afrikos vaikus) pateisina bet kokia priemone? Kodėl leidžiama sau paminti žmogaus orumą?

4.6. Jie (ir mes)

Tam tikrų sunkumų kyla vartojant kai kuriuos su vystomuoju bendradarbiavimu susijusius terminus, ypač „išsivysčiusios / besivystančios / mažiau išsivysčiusios šalys“ (angl. developed/developing/less developed countries). Vis rečiau girdime apie pirmąjį pasaulį (Vakarų valstybės ir jų NATO sąjungininkai), antrąjį pasaulį (Sovietų Sąjungos ir komunistinio bloko šalys) ir trečiąjį pasaulį (visi likę kraštai). Pastarasis terminas, iš pradžių apibrėžęs nei su NATO, nei su SSRS nesusidėjusias valstybes, vėliau tapo buvusių Europos kolonijų Afrikoje, Azijoje, Lotynų Amerikoje sinonimu. Šios frazės, vartotos Šaltojo karo metu, yra atgyvenusios, su jomis siejamos prasmės suvokiamos kaip skatinančios nelygybę ir stabdančios progresą. Iš dalies jos pakeistos terminu „(ne)išsivysčiusios šalys“, tačiau ką išties turime omenyje, taip sakydami? Didžiąja dalimi – šalies gyventojų pajamas, t. y. valstybės BVP, tenkantį vienam gyventojui. Tačiau ar teisinga žmogų vertinti tik pagal jo disponuojamas lėšas? Kur dingsta socialiniai, kultūriniai pasiekimai, įvairovė, paveldas, istorinės atminties klodai?

Didžiulė dalis gamtos resursų – naftos, metalų, mineralų, atogrąžų miškų ir kt. – yra vadinamosiose mažiau išsivysčiusiose šalyse. Tačiau jei jos turi visų naudojamus išteklius (tad yra turtingos), bet iš to gauna daugiau žalos nei naudos (kolonizacija, kariai, konfliktai, kertami miškai, teršiamas vanduo, žmonės išvaromi iš savo tėviškių, t. t.), turime kelti visai kitokius teisingumo, atsakomybės klausimus. Be to, ekonominiai indikatoriai neatsižvelgia į labai skirtingas atskirų valstybių realijas, neatspindi vidinių pajamų skirtumų ir nelygybės, todėl gaunamas labai supaprastintas vaizdas.

Vienas iš būdų išvengti piniginės storio prioritetizavimo yra vietoj „neišsivystymo“ vartoti neutralius geografinius terminus, t. y. įvardyti konkrečią šalį ar regioną, apie kurį kalbama (Vakarų Azija, Malis, Centrinė Amerika). Taip pat vis labiau plintantys terminai yra „Globalieji pietūs“ (angl. Global South) ir „Globalioji šiaurė“ (angl. Global North), nes dauguma vadinamųjų besivystančių šalių yra pietiniame Žemės pusrutulyje, o dauguma išsivysčiusių – šiauriniame.

Pakreipę žiūrėjimo kampą, pradėdami labiau vertinti žmones. Vienas iš naujų terminų, atspindinčių kraštų vertę pagal juose gyvenančius žmones, yra „Daugumos pasaulis“ (angl. Majority World) ir „Mažumos pasaulis“ (angl. Minority World), maždaug atitinkantis anksčiau aptartą geografinį skirstymą.

Yra ir kitų modelių šalių pozicijai pasaulio kontekste nustatyti, ne vien finansiniai. Pvz., JT inicijuotas Žmogaus socialinės raidos indeksas (angl. Human Development Index)¹⁰ šalies išsivystymo lygį įvertina remdamasis trimis socialiniais elementais: vidutine gyvenimo trukme, išsilavinimo lygiu bei padoriu pragyvenimo standartu. Tiesa, pripažįstama, kad net ir ši analizė yra ribota, nes neatspindi tokių svarbių aspektų kaip saugumas, (ne)lygybė, įgalinimas ir kt. Kitas pavyzdys – Himalajuose įsikūręs Butanas, kuriame pažanga skaičiuojama pagal bendros tautos laimės indeksą.¹¹ Čia laimė yra daugiasluksnė ir suvokiama ne tik kaip subjektyvi vidinė asmens jausena, bet ir kaip bendras kolektyvinis tikslas. Tarp laimės indikatorių yra ir ekologinė bei kultūrinė įvairovė, bendruomenės gyvybingumas, geras valdymas, subalansuotas laiko panaudojimas. Šio indekso tikslas – orientuoti žmones į laimę; jis pasiekiamas pagerinant sąlygas tiems, kurie dar nesijaučia laimingi.

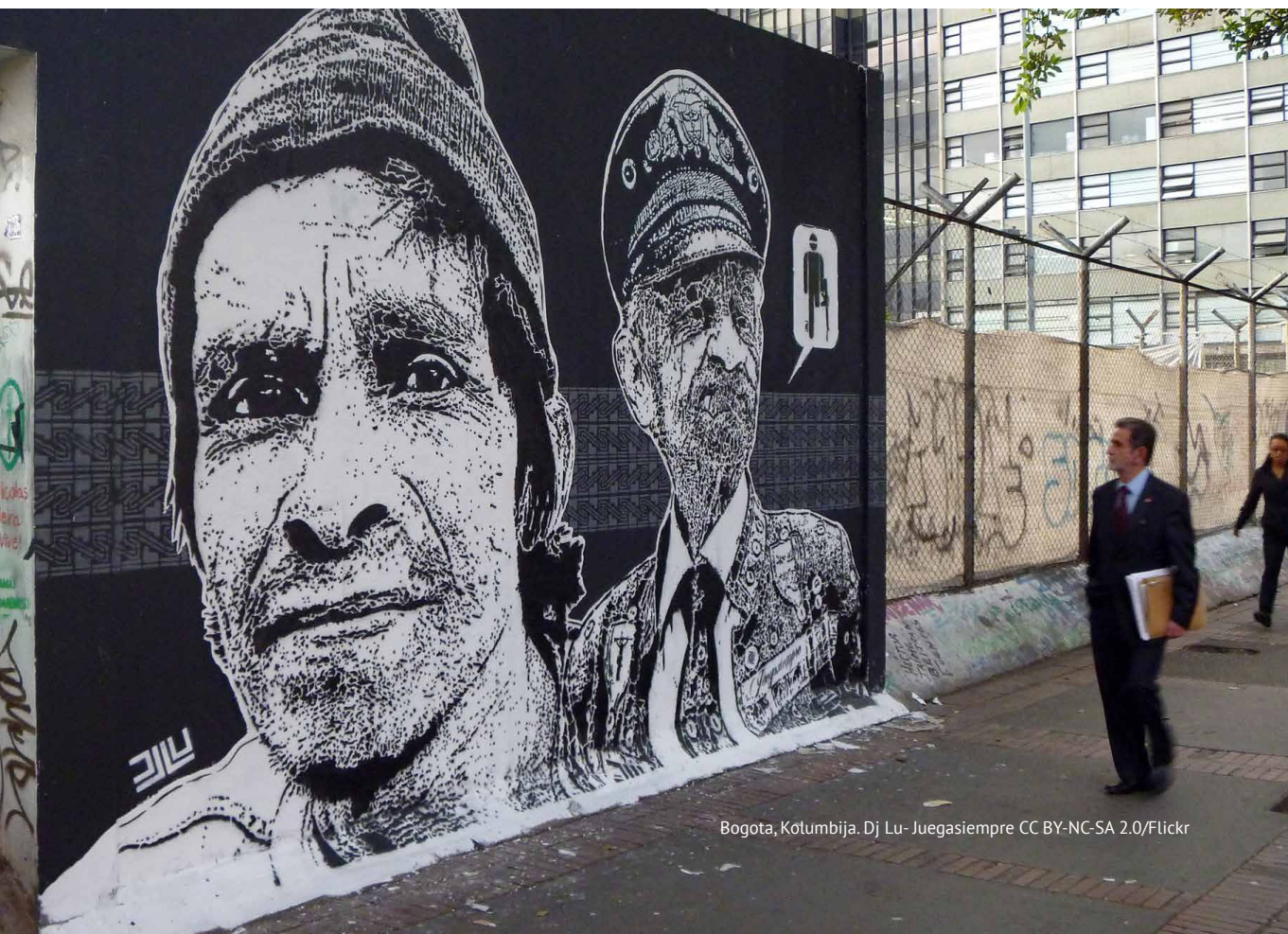
„Radi-Aid“, Norwegian Students' and Academics' International Assistance Fund (SAIH), www.rustyradiator.com

¹⁰ Daugiau (anglų k.): <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

¹¹ Daugiau (anglų k.): <http://www.grossnationalhappiness.com/>

Uganda. Fred Inklaar CC BY-NC-SA 2.0/Flickr

Bogota, Kotumbija. Dj Lu-Juegasiempre CC BY-NC-SA 2.0/Flickr

4.7. Migracija

Migracija yra daugiasluoksnis procesas, vykstantis jau keliasdešimt tūkstančių metų – nuo tada, kai pirmieji žmonės pajudėjo iš rytų Afrikos visomis kryptimis. Žmonių judėjimas yra natūralus ir jo priežasčių yra įvairių. JT duomenimis, 2015 m. pasaulyje apie 244 mln. žmonių gyveno ne toje šalyje, kurioje gimė (pasaulyje iš viso yra daugiau kaip 7 milijardai gyventojų). Didžioji dalis migruojančių žmonių, apie 80 proc., lieka savo geografiniame regione, dažniausiai – kaimyninėse šalyse.

Bene labiausiai viešojoje erdvėje neigiamos etiketės klįjuojamos nesavanoriškų migrantų grupei, t. y. pabėgėliams. JT Pabėgėlių agentūra skaičiuoja, kad 2016 m. apie 65,6 mln. žmonių visame pasaulyje buvo priversti palikti savo namus, dažniausiai – dėl krašte vykstančių karinių veiksmų. Didžioji dalis yra šalies viduje perkelti asmenys ir tik trečdalis – tarptautiniai pabėgėliai. Priešingai Lietuvos viešojoje erdvėje susidariusiai nuomonei, absoliuti dauguma – beveik 90 proc. – pabėgėlių gyvena ne Europoje, o Afrikoje ir Azijoje.

Dažnai maišomos „pabėgėlio“ ir „ekonominio migranto“ sąvokos ir klaidingai manoma, kad pabėgėliai tiesiog nori turtingiau gyventi ir esą todėl rizikuoja savo gyvybe, kad patektų į Europą. Tačiau pabėgėliai išties yra žmonės, kuriems tėvynėje gresia persekiojimas ir kyla grėsmė jų saugumui bei gyvybei. Šie žmonės persekiojami dėl savo kilmės, tautybės, tikėjimo, socialinės grupės ar politinių įsitikinimų. Pavyzdžiui, pabėgėlių gali tapti pasiturintis žurnalistas, kurio reportažai nepatinka jo šalies valdžiai ar ginkluotoms grupuotėms. Dėl teisinio pabėgėlio apibrėžimo ir statuso pasaulio valstybės sutarė 1951 m. Ženevos konvencijoje dėl pabėgėlių statuso ir jos Antrajame protokole. Tarptautiniai dokumentai įpareigoja šalį priimti pabėgėlius ir suteikti jiems tinkamas sąlygas gyventi. Tai reiškia, kad žmogus turi teisę gyventi ir dirbti jam prieglobstį suteikusioje šalyje. Todėl kartais žiniasklaidoje pasirodantis klausimas, ar turėtų

me padėti pabėgėliams, neturėtų būti keliamas. Nei vienas žmogus nėra nelegalus. Jis gali neturėti oficialaus leidimo gyventi šalyje ar kitokio popieriaus, tad jo teisinis statusas kitoks, nei pasą turinčio piliečio, tačiau pats žmogus negali būti „nelegalus“.¹³

Beje, Antrojo pasaulinio karo metu iš Lietuvos į Vakarų Europą ar Amerikos žemynus išvykę žmonės taip pat buvo pabėgėliai, nors šiandien juos vadiname visai kitokį emocinį atspalvį turinčiu žodžiu „išeiviai“. Plačiai paplitęs nuo karo bėgančių žmonių demonizavimas, imigrantų kaltinimas dėl visų bėdų parodo visuomenės nebrandumą, užsidarymą ir istorijos neišmanymą.

Audinio raštai. Congo Girl CC BY-NC-ND 2.0/Flickr

Užsieniečių prisiminimai apie patirtus įžeidimus Lietuvoje¹⁴

„Eidamas gatve girdėdavau jaunos vyrus šaukiant *niger*, tuomet su jais pasisveikindavau lietuviškai ir jie labai nustebdavo. Yra vadinę *čigonu*. Tačiau komentarų sulaukiu retai ir dažniausiai iš išgėrusių žmonių.“

„Mane vadindavo tiesiog *Afrika*. Klausdavo, ar pas mus yra gatvės? Žmonės Lietuvoje galvoja, kad mes be rūbų lakstome, kad pas mus nieko nėra.“

¹² Lietuvos biuras: <http://www.unhcr.org/neu/lt/>

¹³ Parengta pagal Reporter's Guide: Covering Development as a Journalist, VIKES 2017 <http://mediaguide.fi/reportersguide/en/2017/12/01/what-journalists-should-know-about-migration/>

¹⁴ Parengta remiantis Lietuvos Raudonojo Kryžiaus paramos užsieniečiams centro „Centras in LT“ darbuotojų pokalbiais su Lietuvoje gyvenančiais užsieniečiais. Siekiant užtikrinti asmens duomenų saugumą, išlaikomas anonimiškumas.

Lietuvos Raudonasis Kryžius apie netinkamai vartojamas ir painiojamas sąvokas:

Viešojoje erdvėje neretai pastebime neteisingai vartojamų sąvokų, susijusių su migrantais ir pabėgėliais. Jos dažnai painiojamos arba vartojamos kaip sinonimai, nors turi visiškai skirtingą reikšmę. Paaiškiname svarbiausias:

Migrantas yra užsienietis, gyvenantis, dirbantis ar studijuojantis Lietuvoje. Migrantai į kitą šalį dažniausiai vyksta savo noru, pavyzdžiui, siekdami naujų galimybių darbo rinkoje, susijungti su šeimos nariais ar studijuoti užsienio universitetuose.

Prieglobsčio prašytojas yra užsienietis, paprašęs prieglobsčio Lietuvoje, tačiau dar negavęs atsakymo dėl pabėgėlio statuso ir leidimo gyventi suteikimo.

Pabėgėlis yra užsienietis, kuris dėl patirto persekiojimo savo kilmės valstybėje arba dėl baimės patirti tokį persekiojimą negali naudotis savo kilmės šalies gynyba. Toks persekiojimas gali būti susijęs su rase, religija, tautybe, priklausymu tam tikrai socialinei grupei ar politiniais įsitikinimais. Pabėgėliai savo šalį palieka ne savo noru, o yra priversti tai daryti siekdami apsaugoti savo gyvybę, laisvę ar sveikatą.

Neteisėtai sieną kirtęs migrantas yra užsienietis, neteisėtai kirtęs Lietuvos Respublikos sieną. Neteisėtai sieną kirtęs migrantas neretai žiniasklaidoje vadinamas „nelegalu“. Būtina pabrėžti, kad kalbant apie žmones, šis žodis nėra vartotinas jokiame kontekste, nes jis pamina žmogaus teisių ir orumo principus. Ši sąvoka suponuoja, kad pats asmuo yra nelegalus, neturintis jokių teisių, o tai prieštarauja demokratijos ir humanizmo principams. Tarptautinė teisė užtikrina, kad žmogaus teisės yra universalios, priklausančios be išimties ir vienodai kiekvienam žmogui. Pažeidus įstatymą tam tikros teisės gali būti apriojamos, tačiau neatimamos.

Alachu achbar. Įvairiose situacijose musulmoniškuose kraštuose vartojamas posakis, arabų kalba reiškiantis „Dievas yra didis“. Dievo vadinimas didžiu jokių būdu nėra teroristų monopolizuota frazė.

Amerika. Jei turima omenyje šalis Jungtinės Amerikos Valstijos, dera taip ją ir įvardyti (sutrumpintai JAV). Atminkime, kad Amerikos yra bent dvi – Šiaurės ir Pietų. Žodį „Amerika“ vartodami kaip sinonimą JAV, tarsi išbraukiame visą Pietų Amerikos žemyną ir milijonus jo gyventojų.

Arabai. Nėra vieno teisingo arabų apibrėžimo. Filologiniu požiūriu arabas – žmogus, kurio gimtoji kalba yra arabų. Tarptautinės politikos arenoje arabų šalimis gali būti vadinamos 22 Arabų Lygos valstybės narės: Alžyras, Bahreinas, Gomorų salos, Džibutis, Egiptas, Irakas, Jemenas, Jordanija, Jungtiniai Arabų Emyratai, Kataras, Kuveitas, Libanas, Libija, Mauritanija, Marokas, Omanas, Palestina, Saudo Arabija, Sirija, Somalijs, Sudanas ir Tunisas. Tačiau būtina atsižvelgti į tai, kaip žmogus pats save identifikuoja. Pavyzdžiui, šiaurės Afrikoje gyvenantys berberai ar Sirijoje, Irake bei Turkijoje gyvenantys kurdai arabais savęs nelaiko. Kai kurie libaniečiai save tapatina su senovine civilizacija Finikija ir sakosi esą finikiečiai, o ne arabai. Arabo tapatinimas su teroristu yra politikų ir žiniasklaidos sukurtas propagandinis įvaizdis, atsiduodantis rasizmu ir imperializmu.

Eskimai. Dėl savo kolonijinės praeities žodis „eskimai“ yra nevartotinas siekiant apibūdinti Grenlandijos, Kanados, Aliaskos ir Sibiro teritorijose gyvenančias tautas. Daugelis Arkties tautų šį kolonizatorių vartotą žodį laiko žeminančiu, nes ilgai manyta, kad jis reiškia „valgantys žalią mėsą“ (t. y. barbarai, kanibalai). Vėliau pasiūlyta teorija, kad žodis „eskimai“ kilo iš lotynų kalbos žodžio *excommunicati*, t. y. „ne krikščionys“. Ir nors dabar bandoma įrodyti, kad „eskimai“ kilo iš prancūzų kalbos žodžio *esquimaux*, reiškiančio „sniegbačių gamintojas“, kolonijizmo žala jau padaryta. Tad Arkties tautos yra ne eskimai, o inuitai („inuit“ jų pačių kalba reiškia „žmonės“, vienaskaita „inuk“ – „žmogus“).

Dievas. Žodis Ala arabų kalba reiškia Dievą. Tarp Senojo Testamento Dievo ir Ala Korane nėra didelių skirtumų – tai tas pats Dievas, nes mono-teistinės religijos teigia, kad Dievas yra vienas. Žodis „Alachas“ lietuvių kalboje yra be reikalo „išverstas“.

„Garbės“ nužudymai visada rašomi kabutėse, nes jokios garbės šioje praktikoje nėra.

Haitis nėra sala: Haitis ir Dominikos Respublika sudaro Karibų salą Ispanjola.

Islamas yra religija, kaip krikščionybė ar judaizmas.

Islamistas yra religinio fundamentalizmo sekėjas, savaip interpretuojantis šventuosius raštus ir islamo mokymus arba jais prisidengdamas pateisinant smurtinius savo veiksmus.

Juodaodis (ne įvairūs įžeidžiantys terminai). Šios biologinės kūno savybės nebūtina nurodyti, jei to žūtbūt nereikalauja kontekstas (kaip nenurodoma ir, pvz., žmogaus akių spalva). Odos spalva pasakojamai istorijai paprastai neturi jokios reikšmės, išskyrus patiriamo rasizmo atvejus. Kalbant apie kraštus, kuriuose gyventojų daugumą sudaro juodaodžiai, šis terminas taip pat nereikalingas, net kaip sinonimas – užtenka sakyti „ugandiečiai“ arba „Ugandos gyventojai“, ne „juodieji Ugandos gyventojai“.

Naujoji Zelandija / Aotearoa yra visas valstybės pavadinimas. Aotearoa maorių – pirmųjų šių salų gyventojų – kalba reiškia „Ilgojo debesies šalis“. Naujoji Zelandija – tai teritoriją kolonizavusių atvykėlių iš Europos sukurtas terminas.

Neandartaliečiai (*Homo neanderthalensis*), archeologų duomenimis, nebuvo kvaili. Todėl nedera tam tikrų veikėjų vadinti neandartaliečiais, kai turimas omenyje jų kvailumas.

„Sąžininga prekyba“ (Fairtrade) yra sertifikacijos sistema, kurią kuruoja Sąžiningos prekybos fondas (angl. Fairtrade Foundation). Produktams suteikiama teisė naudoti „Fairtrade“ ženklą, jei jie atitinka šiuos kriterijus: produkto kaina visiškai padengia gamintojų (ūkininkų) išlaidas; užtikrina papildomas pajamas, kurios investuojamos atgal į bendruomenę, bei kuria ilgalaikius tiesioginius sąžiningos prekybos ryšius.

Sąžininga prekyba – tai judėjimas, siekiantis užtikrinti sąžiningą, gamintojų neišnaudojančią ir neskurdinančią vietinę, regioninę ir tarptautinę prekybą.

Pensininkai tinka antraštėms, tačiau tekste derėtų vengti vartoti šį žodį kaip bendrinį, nes jis žmogų apibūdina tik pagal vieną kriterijų – nedalyvavimą darbo rinkoje, o tai sukuria išlaikytinio, iš kitų piniginės gyvenančio asmens įspūdį. Luk garsūs ir turtingi vyresnio amžiaus žmonės neapibūdinami kaip „pensininkai“. Šiuo atveju derėtų pasiklausti žmogaus profesijos ar darbo ir rašyti „į pensiją išėjęs inžinierius“ ar „buvusi vaistininkė“.

Pr. Kr. yra krikščioniškas terminas, tačiau metus pagal šią romėnų sukurta sistemą skaičiuoja ne tik krikščionys. Siekiant aiškumo, geriau vartoti neutralų terminą pr. m. e. (prieš mūsų erą) ir m. e. m. (mūsų eros metai). Remdamiesi archeologiniais šaltiniais ir Romos imperijos valdovų gyvenimo faktais, mokslininkai teigia, kad Kristus galėjo gimti 6–4 m. pr. m. e. Ir nors šiandien metų skaičiavimas visų patogumui nuo to nesikeičia, naujasis terminas neturi tiesioginių sąsajų su Kristumi – tiesa, turint omenyje, kad „mūsų era“ vis dėlto laikoma prasidėjusia maždaug Kristaus gimimo laikotarpiu. Įvairiose civilizacijose ir religijose metai skaičiuojami pagal įvairias sistemas (pvz., igbo, koptų, bengalio, asirų, islamo ir t. t.).

Užsieniečiai nėra „babajai“. Šio žodžio vartojimas rodo neišprusimą, vidinius kompleksus ir baimes.

ŽINUTĖ RASISTUI

Brangus rasiste,

Tavo automobilis japoniškas. Tavo alus vokiškas, o vynas – ispaniškas. Tavo demokratija – graikiška. Tavo kava iš Kolumbijos, arbata – iš Kinijos. Tavo laikrodis šveicariškas, o moda prancūziška. Tavo marškiniai siūti Indijoje, batai kalti Brazilijoje. Tavo išmanusis telefonas iš Korėjos, o degtinė iš Rusijos.

Ir tu dar skundiesi, kad tavo kaimynas yra imigrantas?

Gyvenk ir leisk gyventi.

4.8. Lygybė

Kalboje nuolat – sąmoningai ar ne – eskaluojamas seksizmas yra viena tų piktžolių, kurios atkartoja ir tuo būdu stiprina įsisenėjusius stereotipus. Nekaltais laikomi kasdieniai juokeliai apie moteris, vyrus, tariamus jų įgimus bruožus niekaip neprisideda prie lyčių lygybės, atvirkščiai – tik dar labiau gilina nelygybę. Todėl labai svarbu vengti ne tik seksistinės kalbos, bet ir apskritai stereotipinio žmonių vaizdavimo jų biologinei ar socialinei lyčiai priskiriant tam tikrus elementus.

Tai, kaip vartojame kalbą, atspindi mūsų vertybes, taip pat ir pokyčius visuomenėje. Pavyzdžiui, terminas „karjeros moteris“ yra atgyvenęs: karjeros siekianti moteris nėra anomalija. Be to, kadangi vyriškas atitikmuo (karjeros vyras) nėra vartojamas, šiuo terminu tarsi teigiama, kad karjeros siekti normalu yra tik vyru. Taip pat nederėtų išskirti žmogaus lyties kalbant apie jo profesiją, nes lietuvių kalbos gramatika dauguma atvejų jau yra jas išskirsčiusi, pvz., žodis „moteris“ frazėje „moteris menininkė“ yra nereikalinga informacija, nes žodžio „menininkė“ galūnė jau nurodo gramatinę giminę.

Lygybės principu reikia vadovautis ir kalbant apie LGBTQ* lytinės tapatybės žmones.

LYGYBĖS ŽODYNĖLIS

Moteris yra moteris, ne „boba“ ir ne „silpnosios lyties atstovė“. Terminas „silpnoji lytis“ (ir jo priešprieša „stiprioji lytis“) žmonės apibendrinamai skirsto pagal tariamą jų fizinę jėgą, nors ir moterų, ir vyrų fizinis pajėgumas priklauso nuo kiekvieno individo kūno sandaros ir gyvenimo būdo. Be to, nesuprantama, kodėl su ja tiesiogiai nesusijusiuose kontekstuose fizinė jėga tampa prioritetine sritimi.

LGBTQ* žmonės yra LGBTQ* žmonės, ne „žydri“, „netradicinės orientacijos atstovai“ ar keiksmažodžiais vartę kiti nevertotini terminai. Nėra tradicinės ar netradicinės seksualinės orientacijos: yra platus seksualinių prioritetų spektras, kuriame kiekvienas asmuo identifikuoja pats.

MOTERYS ŽINIASKLAIDOJE¹⁵

Dešimtmečiais Afrikos moterų žiniasklaidoje pateikiamos neigiamai. Beveik kiekvienu atveju jos paverčiamos objektais, aukomis arba rodomos nesusijusių temų kontekste, o tai dar labiau sustiprina moterų vaizdavimą kaip silpnų, pagalbos laukiančių, nedalyvaujančių sprendimų priėmimo procesuose individų grupę. Toks stereotipinis pasakojimas, vystytas ilgus šimtmečius, yra įsiskverbęs į visų žmonių, kartu ir moterų sąmonę.

„Privalome pakeisti šį naratyvą, kuris Afrikos moteris nužemina iki vienos dimensijos asmenybės, kuriai rūpi tik maža, maistas ir romantiniai santykiai“, – sako Hodan Adou, „JT Moterų“ Tanzanijos atstovė.

Tyrimo „Moterų žiniasklaidoje: Koks yra naratyvas?“ metu 21 proc. apklaustųjų atsakė, kad moterų reikalus supranta kaip „grožį ir madą“. 2015 m. vykdyto pasaulio žiniasklaidos monitoringo projekto „Kas daro naujienas“ duomenimis, tik ketvirtadalis eterio skiriama moterims. Be to, situacija negerėja: kaip ir 2000-aisiais, taip ir 2015 m. pagrindinis dėmesys moterims buvo skirtas tik 10 proc. naujienų skilčių reportažų. Moterims politikoje, versle, religijoje, sporte žiniasklaida skiria labai mažai dėmesio. Be to, žiniasklaidoje trūksta moterų – politinių, ekonominių įvykių komentatorių ir ekspertų balso.

„Straipsniuose ir reportažuose gajį neteisybė ir nelygybė – tai neteisybės ir nelygybės mūsų visuomenėse bei politinėje, socialinėje, ekonominėje terpėje atspindys“, – sako Valarie Msoka, buvusi Tanzanijos moterų žiniasklaidos asociacijos direktorė.

Svarbu ne tik reportažuose naudojami šaltiniai ir būtinybė pateikti platesnį kontekstą: didelį dėmesį turime skirti ir kalbai, kurią vartojame rašydami straipsnius ar rengdami radijo / TV reportažus.

„Kad būtų tikrai lygios, moterų turi būti girdimos ir matomos kaip lygios. Tai reiškia, kad būtina pašalinti kalbą, kuri neteisingai reprezentuoja, išstumia arba įžeidžia moteris“, – sako V. Msoka.

¹⁵ Parengta pagal Gloria Iribagiza, Changing the narrative of African women in the media, New Times, 2017 m. lapkričio 19 d., <http://www.newtimes.co.rw/section/read/223875/>

4.9. Psichikos sveikata¹⁶

PSICHIKOS
SVEIKATOS
PERSPEKTYVOS

Asmenys, turintys psichikos sveikatos sunkumų, psichosocialinę ar proto negalią, žiniasklaidoje ir viešajame diskurse dažnai stigmatizuojami. Apie juos kalbama ir rašoma neigiamame kontekste, vienpusiškai, siejant su neprognozuojamu, agresyviu, asocialiu elgesiu, vartojant diskriminaciją skatinančius terminus. Dažniausiai psichikos sveikatos sutrikimai minimi kriminalinių, smurtinių nusikaltimų kontekste. Žiniasklaidoje aprašant ypač žiaurų nusikaltimą, dažnai minima, kad jį padaręs asmuo turėjo psichikos sveikatos sutrikimų arba įtariama, kad jų turėjo. Taip sudaromas įspūdis, kad psichikos sveikatos sunkumų turintys asmenys elgiasi agresyviai, nenusipėjamai, kelia visuomenei pavojų. Tačiau statistika rodo, kad absoliučią daugumą smurtinių nusikaltimų įvykdo asmenys, neturintys psichikos sveikatos sutrikimų. Net ir tuomet, kai tokį nusikaltimą padaręs asmuo turėjo psichikos sveikatos sunkumų, sąsaja tarp jų ir nusikaltimo randama tik itin retais atvejais. Tad akivaizdu, kad smurtas kyla ne dėl psichikos sveikatos. O eskaluojant psichikos sveikatą kaip vienintelį aiškų nusikaltimo motyvą, skatinami neadekvatūs stereotipai, didėja šios socialinės grupės atskirtis, skatinama diskriminacija – pavyzdžiui, žmonių, turinčių psichikos sveikatos sunkumų, vengiama, nenorima, kad jie apsigyventų kaimynystėje, dirbtų kartu, linkstama manyti, kad šiuos asmenis reikia izoliuoti.

Vartojama kalba taip pat gali sustiprinti psichikos sveikatos stigmą. Tiek žiniasklaidoje, tiek kasdienybėje reikėtų vengti asmenis, turinčius psichikos sveikatos sunkumų, psichosocialinę ar proto negalią vadinti bepročiais, maniakais, psichais, psichiškai nesveikais, ligoniais ir pan. Medicinos kontekste šiuos asmenis labiau priimtina įvardyti psichikos sveikatos paslaugų vartotojais, o ne pacientais. Tokiu būdu išryškintas jų patiriamas sunkumo laikinumas. Svarbu nevartoti ir nuasmeninančių sąvokų, tokių kaip šizofrenikas, psichopatas, daunas, autistas. Teisingiau vartoti žodžių junginius žmogus / asmuo, turintis

vienokį ar kitokį sutrikimą (pavyzdžiui, žmogus, turintis autizmo sutrikimą, asmuo, turintis proto negalią). Juk žmogus pirmiausia yra žmogus, o ne jo sveikatos sutrikimas.

Su psichikos sveikata siejamų žodžių reikėtų vengti ir kalbant apie neatitinkantį moralės, estetikos ar kitų normų elgesį (pavyzdžiui, jokių būdu nederėtų nemandagaus praeivio apšaukti daunu). Kaip sakė „The MediaWise Trust“ direktorius Mikas Jempsonas, „jei vartojate netinkamą kalbą, nesakote tiesos“¹⁷. Dar daugiau – pažeminate žmones, kurie turi psichikos sveikatos sunkumų, psichosocialinę ar proto negalią, ir taip prisidedate prie jų diskriminacijos.

Psichikos sveikatos stigmą įtvirtinantis diskursas turi daug neigiamų pasekmių ne tik psichikos sveikatos paslaugų vartotojams, bet ir visai visuomenei, kadangi vienu ar kitu gyvenimo laikotarpiu mes visi patiriame psichikos sveikatos sunkumų. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, vienam iš keturių žmonių kartą per gyvenimą galima diagnozuoti kokį nors psichikos sveikatos sutrikimą. Tai rodo, kad šie sunkumai yra natūrali žmogiškosios patirties dalis. Iš dalies prie jų pasireiškimo gali prisidėti genetiniai polinkiai, biologiniai veiksniai ar fizinės ligos, taip pat patiriama diskriminacija, smurtas ar įvairios gyvenimo aplinkybės, tokios kaip skyrybos, darbo netektis. Sunkūs psichikos sveikatos sutrikimai ypač siejami ir su fiziniu, emociniu smurtu ar nepriežiūra vaikystėje.

Nesvarbu, dėl kokių priežasčių pasireiškia psichikos sveikatos sunkumai – juos patiriantiems asmenims reikalinga pagalba. Tai nereiškia, kad žmogus yra pasmerktas, serga, yra iš esmės kitoks nei kiti, praradęs savo individualumą, pomėgius, nustojęs gyventi prasmingą gyvenimą. Tokie klaidingi įsitikinimai atgraso žmones nuo kreipimosi pagalbos laiku.

Ir dar. Svarbu atminti: tai, kaip psichikos sveikatos sutrikimus suprantame šiandien, yra mūsų laikų ir mūsų kultūros atspindys. Antropologų tyrimai rodo, kad įvairiose kultūrose psichikos sveikatos sutrikimai suvokiami labai skirtingai. Pvz., kai kurios Karibų, Sibiro tautos žmonės, girdinčius balsus, kurių negirdi kiti, gerbė kaip šamanus, turinčius gebėjimą bendrauti su kitais pasauliais.¹⁸

¹⁶ Parengta pagal VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ ekspertų rekomendacijas. Daugiau: www.perspektyvos.org

¹⁷ Neringa Jurčiukonytė, Patarimai su psichikos sveikatos temomis susiduriantiems žurnalistams, VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“, p. 11–12.

¹⁸ Eglė Šumskienė, Jurga Mataitytė-Diržienė, „Nuo mitų prie tikrovės: psichikos sveikatos vaizdavimas žiniasklaidos priemonėse“, Vilniaus universitetas, „Globali iniciatyva psichiatrijoje“, Vilnius, 2013 m., p. 10.

AIDS. Ne „AIDS aukos“, o žmonės, turintys AIDS arba žmonės, gyvenantys su AIDS. Frazė „AIDS auka“ yra netiksli ir stiprina stigmatizaciją.

Anoreksikas (-ė), anoreksiškas (-a). Tai nėra žodžio „plonas“ aukštesnysis laipsnis. Anoreksija yra sutrikimas. Lygiai kaip ir šizofrenijos, jos nederėtų vartoti kaip pigios metaforos siekiant parodyti, kad žmogus yra, kalbėtojo nuomone, per plonas.

Dauno sindromas yra genetinis sutrikimas. Paprastai kiekvienos ląstelės branduolys turi 23 chromosomų poras, o Dauno sindromas diagnozuojamas tada, kai asmuo turi pilną arba dalinę papildomą 21-ąją chromosomą, kuri lemia Dauno sindromui būdingus bruožus ir vystymosi raidą. Nederėtų žodžio „daunas“ vartoti kaip žodžio „kvailys“ sinonimo.

Depresija. Siūloma nedramatizuoti psichosocialinės negalios vartojant tokias frazes kaip „kenčiantis nuo depresijos“ (vietoj to – patiriantis depresiją arba asmuo, kuriam diagnozuota depresija), beviltingai ligotas ir pan. Be to, reikia vengti negatyvų atspalvį vertinant sutrikusios psichikos asmenų gyvenimo kokybę suteikiančių žodžių „kamuojamas, suluošintas, kenčiantis nuo, auka, ištiktas“.¹⁹

Epilepsija. Epilepsiniai yra priepuoliai, ne žmonės. Todėl ne epileptikas Petras, o Petras, kuris turi epilepsiją.

Negalia (negalė). Kalbant apie negalią reikia stengtis pabrėžti žmogaus individualumą, vengti stereotipų ir stigmatizavimo. Negalia neturėtų tapti pagrindiniu ar vieninteliu žmogų apibūdinančiu žodžiu ar būseną. Tarp nevartotinų frazių (skliausteliuose – kuo jas keisti): neįgalumo auka, kenčiantis nuo neįgalumo (žmogus, turintis negalią) / sėdintis vežimėlyje (žmogus, naudojantis vežimėliu) / invalidas (žmogus, turintis negalią) / neįgalieji (žmonės, turintys negalią) / psichikos neįgalieji (žmonės, turintys psichosocialinę negalią).

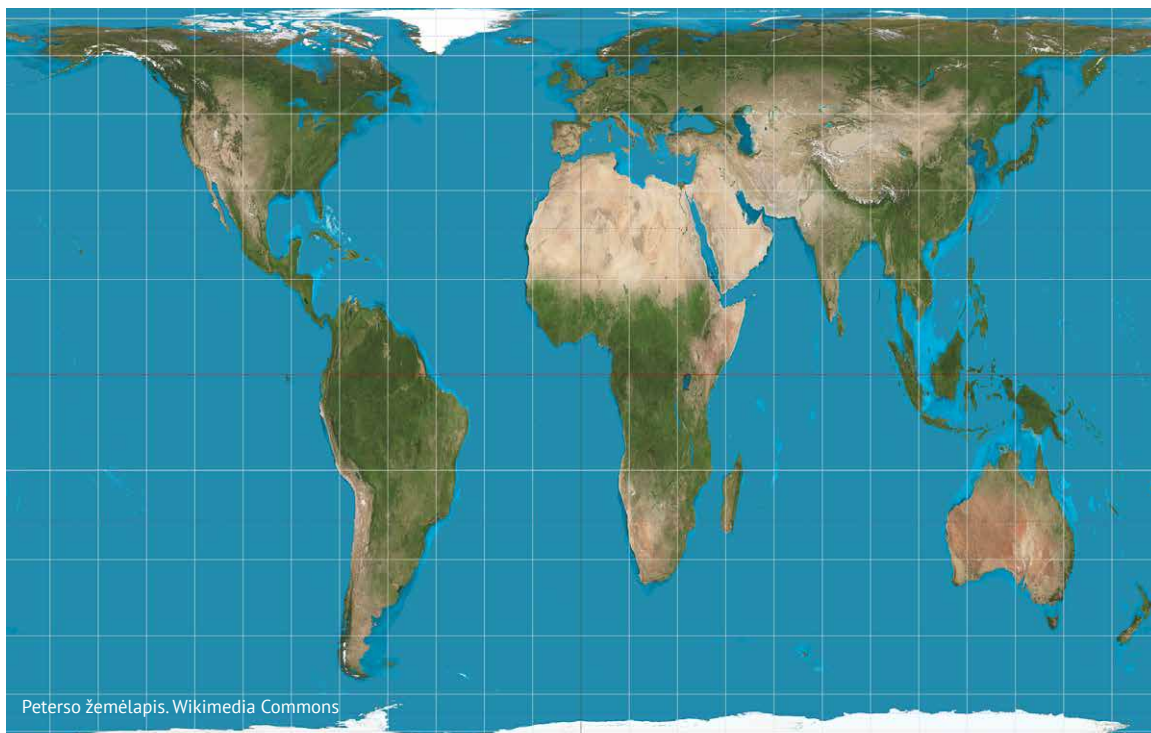
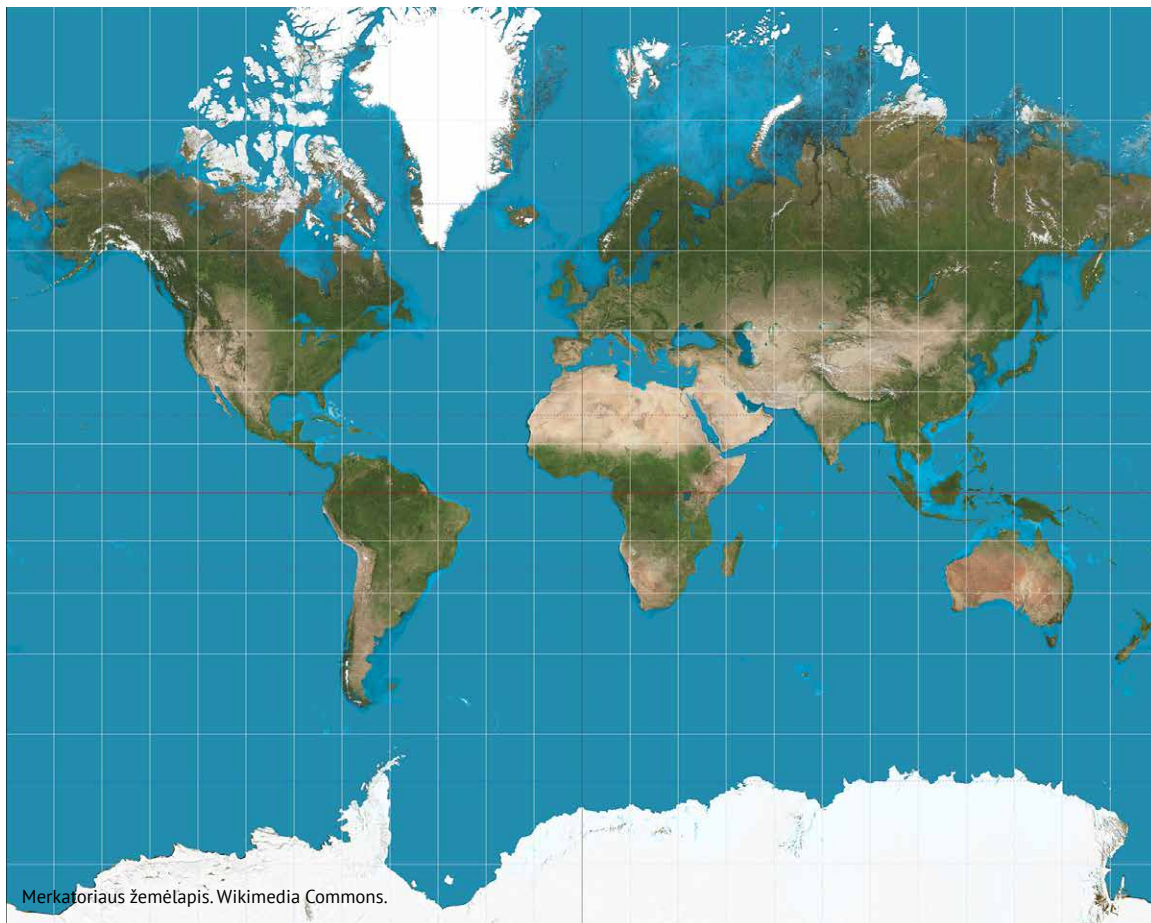
Psichikos sveikata. Psichikos sveikatos kontekste reikėtų vengti žeminančių, žmogų nurašančių žodžių: ligota psichika, psichikos ligonis, psichas, pamišėlis, beprotis, silpnaprotis, psichiškai nesveikas ir pan. Tai yra pasenę, negatyvūs šnekamosios kalbos žodžiai. Patartina nevartoti ir termino „psichikos ligonis“, nes jis perša nuomonę, kad psichikos sveikatos problemas nulemia tik biologiniai ar medicinos veiksniai, nors ištis priežasčių yra įvairių. Be to, šis terminas taip pat gali sukelti asociacijų, kad tai yra nuolatinė būseną. Jei žinoma tiksli diagnozė ir jos viešas įvardijimas, objektyviai žiūrint, yra būtinas, tuomet derėtų ją tiksliai mediciniškai įvardyti. Kitu atveju nevartotinus terminus reikėtų keisti į šiuos apibūdinimus: psichikos sveikatos sutrikimai, psichikos sveikatos sutrikimų turintis žmogus, psichikos sveikatos paslaugų vartotojas, psichikos sveikatos sunkumus patiriantis asmuo.

Psichikos sveikatos sutrikimas ≠ intelekto sutrikimas. Nėra sveikatos be psichikos sveikatos, tad psichikos sveikatą turime visi. Psichikos sveikatos sutrikimas nėra nuolatinė būseną. Ji gali praeiti arba grįžti, paūmėti. Intelekto sutrikimas yra būklė, kuri nekinta visą gyvenimą; dažniausiai būna įgimta arba išsivysčiusi iki 18 metų amžiaus, sukelta genetikos arba aplinkos veiksnių. Intelekto sutrikimas dar vadinamas proto negalia.

Sveikata yra įvairiapusė fizinė, dvasinė ir socialinė gerovė, ne tik ligų ar fizinės negalios nebuvimas (Pasaulio sveikatos organizacijos apibrėžimas). Nors sveikata laikoma viena iš didžiausių vertybių, vertybė ji tampa tada, kai jos netenkama. Todėl žodžiai „nesveikas“, „protiškai nesveikas“ yra įžeidžiantys ir nevartotini. Juos dera keisti terminais psichosocialinę / proto negalią turintys asmenys arba asmuo, turintis psichikos sveikatos sutrikimų.

Šizofrenija. Šis žodis turėtų būti vartojamas tik medicininiame kontekste, ne perkeltine prasme, kai norima neigiamai apibūdinti kokį nors asmenį. Rekomenduojama pabrėžti individualumą, o ne probleminę būklę: derėtų vartoti žodžių junginį „asmuo, patiriantis šizofreniją“, o ne „šizofrenikas“. Korektiškas įvardijimas orientuojasi į žmogų, jo gebėjimus ir vertę, ne jam priklijuotą etiketę.

¹⁹ Karilė Levickaitė, „VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ viešas kreipimasis į žiniasklaidos atstovus

4.10. Pasaulio žemėlapiai

Žemėlapiai ne tik vizualiai reprezentuoja pasaulį, bet ir formuoja mūsų suvokimą apie jį, save bei kitus. Gyvename mokslo ir technologijų amžiuje, vis aiškiau suprantame, kaip viskas pasaulyje yra susiję, tad labai svarbu kritiškai pažiūrėti į, regis, savaime suprantamus įrankius, kurių padedami vertiname pasaulį, juos objektyviai įvertinti, kvestionuoti ir prireikus keisti.

Žemė yra apvali, tad didžiausias iššūkis pasaulio žemėlapių kūrėjams yra ją atvaizduoti ant plokštumos. Kadangi ties pusiauju Žemė išsiplėčia, o ties ašigaliais susiaurėja, žemėlapiuose pirmenybė bus teikiama arba objektų (vandenynų, žemynų ir kt.) formos, arba dydžio tikslumui. Kiekvienas žemėlapis turi savo privalumų ir trūkumų, tad renkantis, kurį naudoti, reikia paklausti savęs: kas man yra svarbu?

Merkatoriaus žemėlapis / 2D ribos: Kaip pasaulis atrodo iš tikrųjų?²⁰

1569 m. flamandų geografas Gerardas Merkatorius pristatė cilindrinę žemėlapių projekciją, kuri tapo standartiniu laivyboje naudojamu žemėlapiu: jame pavaizduotos pastovaus kurso linijos išlieka tiesios ir išlaiko tinkamą kampą su meridianu bei atitinka kompasų parodymus. Europos kolonistams, „atradusiems“ pasaulį laivais, tai buvo itin patogus būdas susigaudyti jūrose.

Plačiai pripažintas geriausiai atitinkančiu navigacijos tikslus – ir iki šiol naudojamas laivyboje bei aviacijoje – Merkatoriaus žemėlapis ilgįms šimtmečiams apsigyveno atlasuose, ant mokyklinės lentos, naujienų pranešimuose bei žmonių sąmonėje. Visi esame jį matę ir, juo remdamiesi, suvokiame pasaulį.

Kilęs iš Vakarų Europos, G. Merkatorius šią žemyno dalį savo žemėlapyje pažymėjo kaip centrinę, svarbiausią pasaulio atskaitos tašką. Europą ir Šiaurės Ameriką ploto požiūriu pavaizdavo fiziškai didesnes nei Afrika ir Pietų Amerika, nors realybėje Afrikos žemynas yra triskart didesnis už Šiaurės Ameriką. Globalioji Šiaurė – tai beveik 49 mln. kv. km žemyninis plotas, o Pietūs – 99,9 mln. kv. km, tačiau Merkatoriaus žemėlapyje abi

atrodo vienodo dydžio. Europos dydis yra 9,8 mln. kv. km, Pietų Amerikos – 17,8 mln. kv. km, tačiau pastaroji šiame žemėlapyje atrodo net mažesnė nei Europa. Be to, dėl objektyvių priežasčių (apvalios planetos vaizdavimas plokštumoje visad bus vienaip ar kitaip iškreiptas) kai kurie objektai atrodo neproporcingai dideli. Pvz., dėl platumų skirtumo ir santykio su pusiauju Grenlandija atrodo žymiai didesnė, nei yra iš tikrųjų.

Peterso žemėlapis / Lygios ašys²¹

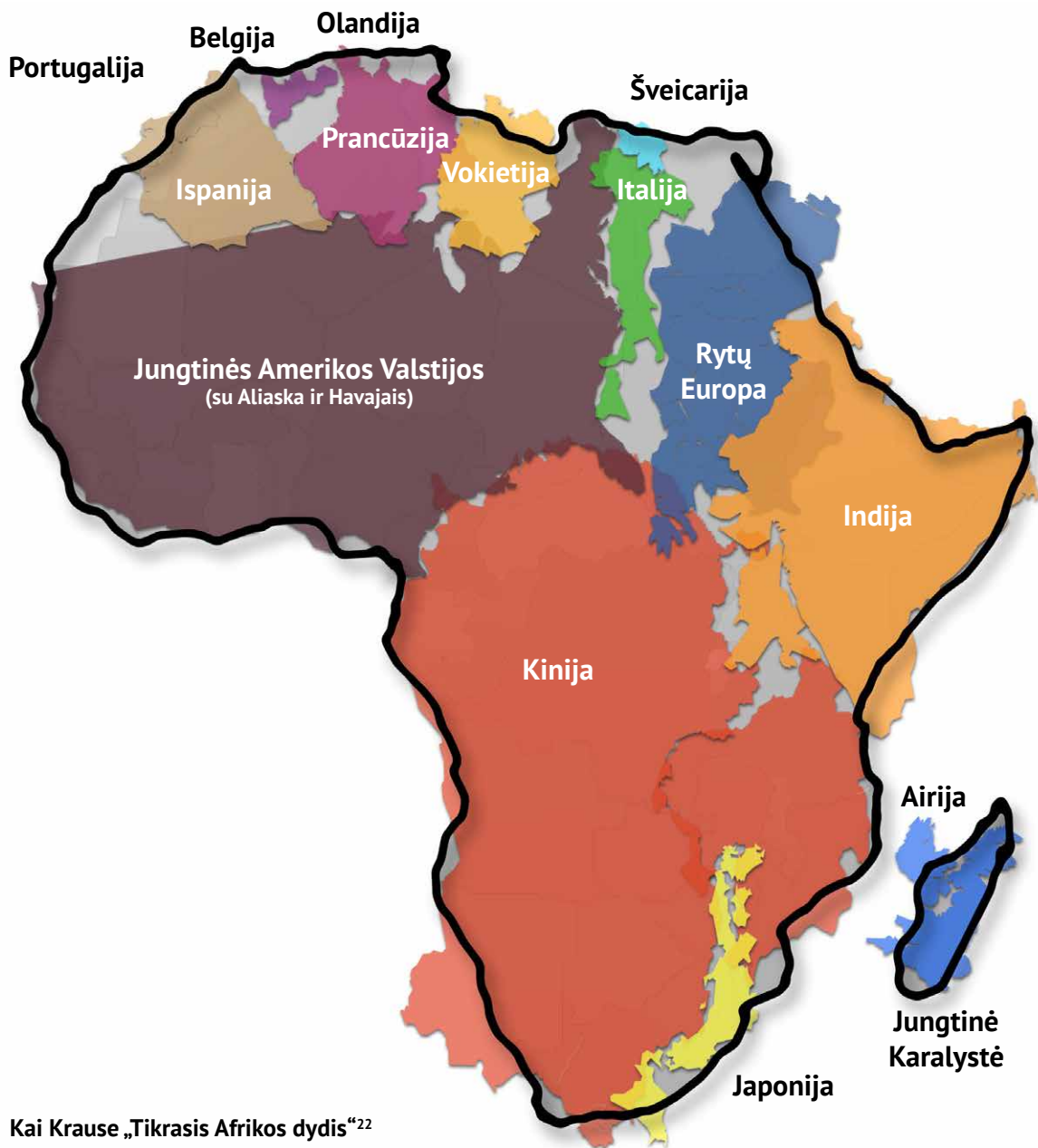
Pasaulio žemėlapis, kuriuo esame įpratę naudotis, sukurtas Europos dominavimo ir kitų pasaulio kraštų išnaudojimo aukso amžiuje. Kolonizatorių „atradimai“ kainavo milijonus gyvybių. Europai turtėjant, pasaulis amžinai prarado įvairias civilizacijas, kultūras, o kartu – ir jų istorinį, socialinį, mokslinį paveldą. Ne flamandų kartografo kaltė, kad XVI a. jūrinei navigacijai jo sukurtas žemėlapis buvo priimtas – ir iki šiol naudojamas – kaip vienas iš pagrindinių Pasaulio žemėlapių politiniais, edukaciniais ir kitokiais tikslais. Tačiau atėjo laikas kitokiam mąstymui.

1974 m. istorikas iš Vokietijos dr. Arno Petersas pristatė naują pasaulio žemėlapij, kuris iškart tapo debatų ir kritikos taikiniu. Jo revoliucingumas slypi tame, kad valstybės vaizduojamos pagal jų proporcinį dydį. Tad nors jame iškraipomos valstybių formos (šalys ir žemynai atrodo tarsi ištįsę skalbiniai), akivaizdus tampa jų realus dydis. Taip vizualiai atkuriamas galių santykio balansas.

G. Merkatoriaus tikslas kuriant žemėlapij buvo praktinis, o A. Peterso – politinis. Šiam kėlė susirūpinimą tai, kad XVI a. sukurta Merkatoriaus projekcija paremti ir pasaulyje plačiausiai naudojami žemėlapiai sustiprina eurocentristinį (t. y. kolonijistinį, rasistinį) pasaulio suvokimą. Sudėtingame, tarpusavyje susijusiame pasaulyje, kuriame gyvename, visi žmonės nusipelno tikslaus pasaulio vaizdavimo. Peterso žemėlapis – tai iššūkis jėga primetamai baltųjų viršenybei. Jis remiasi pagrindiniu principu – **teisingumas visiems pasaulio gyventojams.**

²⁰ Mercator map By Strebe - Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16115307>

²¹ Parengta pagal Oxford Cartographers, <http://www.oxfordcartographers.com/our-maps/peters-projection-map/>, <http://www.petersmap.com/index.html>

Kai Krause „Tikrasis Afrikos dydis“²²

Kai prieš keletą metų vienos Londono galerijos kuratorius pakvietė grafikos dizainerius pristatyti neįprastus žemėlapius, kompiuterinės įrangos specialistas iš Vokietijos Kai Krause pristatė dar 9-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje savo sukurtą žemėlapi, kurį pavadino „Tikrasis Afrikos dydis“.

„Geografijos visi mokėmės pagal Merkatoriaus projekciją. Ji – kasdienių TV žinių fonas, mano mokyklinio atlaso viršelis ir apskritai visur įsigalėjęs pasaulio atvaizdavimas, – sako K. Krause ir paaiškina, kad trijų dimensijų objektą verčiant dviejų dimensijų vaizdu bus prarandamos proporcijos. – Todėl kasdiniame mąstyme Afrika beveik visada yra labai nuvertinama (sumažinama), net ir baigusiųjų aukštuosius mokslus.“

²² Kai Krause, The True Size of Africa. Image in the public domain <http://kai.sub.blue/en/africa.html>

